МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0530-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Маловічко Наталія Сергіївна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології Гредінарова О.М.
Рецензент: к.псих.н., доцент кафедри психології Грандт В.В.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____
к.психол.н., доцент. Н.О. Губа
«____»_____20 21 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Маловічко Наталії Сергіївні-----

Тема роботи Особливості професіоналізації психологів у процесі неформальної освіти_____

керівник роботи Гредінарова О.М. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки надати характеристику процесу становлення професіоналізації студентів психологів; дослідити формування психологічних меж особистості у студентів психологів; здійснити аналіз неформальної освіти в напрямку психології; емпірично дослідити особливості професіоналізації психологів у процесі неформальної освіти;

5. Перелік графічного матеріалу: 4 табоиці, 8 рисунків,

.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гредінарова О.М., доцент		
Розділ 1	Гредінарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гредінарова О.М., доцент		
Розділ 3	Гредінарова О.М., доцент		
Висновки	Гредінарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2021 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	вересень 2021 р	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2020 р.	Виконано

Студент _____ Н.С. Маловічко
Керівник роботи _____ О.М. Гредінарова

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ О.М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 77 сторінка, 8 рисунків, 4 таблиці, 70 джерел, 1 додаткок.

Об’єкт: професіоналізація студентів психологів

Предмет: особливості професіоналізації студентів психологів у процесі неформальної освіти

Мета: виявити особливості професіоналізації студентів психологів у процесі неформальної освіти

Гіпотеза: рівень сформованості психологічних меж особистості студентів психологів, пов’язаний з рівнем професійної підготовки: процес професіоналізації сприяє гармонізації психологічних меж особистості студентів психологів.

Методи дослідження: теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми) і емпіричні (психологічне тестування, анкетування). Окрім цього були застосовані методи математичної статистики.

Новизна. Показано вплив віку і професіоналізації на суверенність психологічного простору, сформованість психологічних меж та якість між особистісного контакту студентів психологів. Авторами даної роботи розроблені методики, вивчення особливостей психологічних меж особистості: „Діагностика рівня сформованості психологічних меж особистості”, та проективна методика „Прояви психологічних меж особистості в контакті”.

Розуміння особливостей розвитку, формування та функціонування психологічних меж особистості дозволить побудувати методи психотерапії, психокорекції, засновані на гармонізації психологічних меж особистості.

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА, ПСИХОЛОГІЯ, ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ, МЕЖІ ОСОБИСТОСТІ, СТУДЕНТИ ПСИХОЛОГИ.

SAMMARY

Malovichko N.S. Features of professionalization of psychologists in the process of non-formal education

Master's qualification work: 77 pages, 8 figures, 4 tables, 70 sources, 1 appendix.

The object: professionalization of psychology students

The subject: features of professionalization of students of psychologists in the process of non-formal education

The purpose: to identify the features of professionalization of students of psychology in the process of non-formal education

The hypothesis: the level of formation of the psychological boundaries of the personality of students of psychology, related to the level of professional training: the process of professionalization contributes to the harmonization of the psychological boundaries of the personality of students of psychology.

The research methods: theoretical methods (theoretical and comparative analysis of psychological literature on the research problem) and empirical (psychological testing, questionnaires). In addition, methods of mathematical statistics were used.

The novelty. The influence of age and professionalization on the sovereignty of psychological space, the formation of psychological boundaries and the quality of personal contact between students of psychologists is shown. The authors of this work have developed methods, studying the features of psychological boundaries of personality: "Diagnosis of the level of formation of psychological boundaries of personality", and projective methods "Manifestations of psychological boundaries of personality in contact."

Understanding the peculiarities of development, formation and functioning of psychological boundaries of personality will allow to build methods of psychotherapy, psychocorrection, based on the harmonization of psychological boundaries of personality.

NON-FORMAL EDUCATION, PSYCHOLOGY, PROFESSIONALIZATION, LIMITS OF PERSONALITY, STUDENTS PSYCHOLOGIST.

ЗМІСТ

ВСТУП……6
РОЗДІЛ І. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ……..9
1.1 Характеристика процесу професійної підготовки студентів психологів.....9
1.2 Формування психологічних меж особистості у студентів психологів……13
1.3. Характеристика особистості студента психолога з відповідно сформованими психологічними межами……...21
РОЗДІЛ ІІ. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ В НАПРЯМКУ ПСИХОЛОГІЇ……...28
2.1. Неформальна освіта: поняття та основні напрямки формування……28
2.2 Неформальна освіта з напрямку психології……...34
РОЗДІЛ ІІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ……...37
3.1. Опис методик та вибірки дослідження……..37
3.2 Зв’язок віку і професіоналізації з особливостями психологічних меж особистості у студентів психологів (за напрямком неформальної освіти)...……40
3.3. Особливості психологічних меж особистості, якості контакту, та суверенності психологічного простору в професійній групі (за напрямком неформальної освіти)…….....53
ВИСНОВКИ.....75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..77
ДОДАТКИ……..83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне інформаційне суспільство характеризується великою соціальною динамікою та потребує адекватного рівня освіти. На зміну формальної «знаневої» парадигми освіти приходить неформальна освіта. В даний час у всіх розвинених країнах світу на рівні державної політики досягнуто визнання того, що знання у зростаючій мірі стають основою розвитку суспільства, що необхідним засобом соціально-економічного прогресу в XXI столітті є трансформація людства в суспільство «довічного навчання» та «неформальної освіти» ».

Неформальна освіта як феномен сучасного українського соціуму стала об'єктом наукового та суспільного обговорення в часи інтенсивної популяризації різного роду навчальних, розвивальних або виховних послуг. При цьому значна частина замовників психологічно / зорієнтованих послуг має тенденцію до замовлення кваліфікованих спеціалістів, яких готують у рамках програми за спеціальністю «Психологія».

Серед головних чинників, що визначають характеристики даної версії професійної освіти, вченими виділено установку на неперервність, глибоке занурення в світ інформаційно-комунікаційних технологій та використання компетентнісного підходу.

Саме ці тенденції визначають пошук концепцій формування професійної придатності й професійного становлення студентів психологів, формування особистісних стратегій діяльності, зокрема в умовах неформальної освіти.

Досліджуваний феномен ми визначаємо як необхідний інструмент професійної діяльності, що забезпечує можливість творчої самореалізації студентів психологів, постановку й ефективне досягнення цілей та бажань клієнтів у масовій практиці недирективної освіти.

Саме це й зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи магістра «Особливості професіоналізації психологів у процесі неформальної освіти»

Об’єкт: професіоналізація студентів психологів

Предмет: особливості професіоналізації психологів у процесі неформальної освіти

Мета: виявити особливості професіоналізації психологів у процесі неформальної освіти

Гіпотеза: рівень сформованості психологічних меж особистості студентів психологів, пов’язаний з рівнем професійної підготовки: процес професіоналізації сприяє гармонізації психологічних меж особистості студентів психологів.

Завдання. На основі порівняння груп студентів-психологів другого і п’ятого курсів та практичних психологів охарактеризувати:

- надати характеристику процесу становлення професіоналізації студентів психологів;
- дослідити формування психологічних меж особистості у студентів психологів;
- здійснити аналіз неформальної освіти в напрямку психології;
- емпірично дослідити особливості професіоналізації психологів у процесі неформальної освіти;

Методи: у роботі застосовувалися теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми) і емпіричні (психологічне тестування, анкетування). Окрім цього були застосовані методи математичної статистики.

Як діагностичний інструментарій для вирішення експериментальних завдань використано:проективна методика „Прояви психологічних меж особистості в контакті”, опитувальник С.К.Нартової-Бочавер „Суверенність психологічного простору”, методика „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”.

Новизна. Показано вплив віку і професіоналізації на суверенність психологічного простору, сформованість психологічних меж та якість між особистісного контакту студентів психологів. Авторами даної роботи розроблені методики, вивчення особливостей психологічних меж особистості: „Діагностика рівня сформованості психологічних меж особистості", та проективна методика „Прояви психологічних меж особистості в контакті".

Практичне значення. Розуміння особливостей розвитку, формування та функціонування психологічних меж особистості дозволить побудувати методи психотерапії, психокорекції, засновані на гармонізації психологічних меж особистості. Розкриття поняття психологічних меж особистості, можливо, дозволить побудувати особистісно-орієнтовані програми підготовки психологів, пояснити особливості таких явищ, як емоційне вигорання, хронічна втома та інших професійних захворювань психологів.

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечувалася: теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням комплексу надійних і валідних психодіагностичних процедур, створенням адекватних умов діагностування, використанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних, репрезентативністю складу експериментальної групи, використанням методів математичної статистики.

РОЗДІЛ І
ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

1.1 Характеристика процесу професійної підготовки студентів психологів

На сьогоднішній день в умовах постійного реформування системи вищої освіти питання підготовки кваліфікованих психологів набувають надзвичайно важливого значення. Варто зазначити, що на даний час кількість вузів, у яких ведеться навчання за спеціальністю "психологія", обчислюється сотнями, а кількість випускників – тисячами. Але, як не дивно, людей, здатних надавати кваліфіковані психологічні послуги у різних сферах, недостатньо. Таким чином, сьогодні спостерігається гостра нестача кваліфікованих психологів. Звідси випливає, що нам необхідно зрозуміти, які особливості професійної підготовки психологів у вишах, виявити труднощі, що виникають під час її здійснення.

Ми вважаємо, що важливим обмеженням, що виникає на шляху підготовки професійного психолога і те, що, вступаючи до вузу для навчання психології, вчорашній школяр керується переважно результатами випускних іспитів, престижністю професії, рекомендаціями оточуючих, і меншою мірою - своїми особистісними особливостями, які виступають як основа для формування професійно важливих якостей

Безперечно, не можна не погодитися з позицією С.Л. Рубінштейна, який вважав, що "здійснюючись реально в різних видах конкретної діяльності, психічні процеси в ній формуються" [41]. При цьому є підстави вважати, що маючи деяку основу для розвитку тих чи інших якостей, людині буде простіше сформувати їх, а якість цих новоутворень, їхня міцність буде вищою, ніж якби людина не мала вихідних передумов до розвитку певних рис.

Важливою особливістю сьогоднішньої системи вищої освіти, загалом, та професійної підготовки психологів, зокрема, є її орієнтація переважно на практику. Акцент робиться на тому, щоб навчити студента конкретним прийомам, які застосовують у роботі психолога. Сьогодні психологія стала переважно практичною областю. Немає сумнівів у тому, що без знання окремих способів роботи психолог не зможе вирішити професійне завдання, що стоїть перед ним. Практика не просто потрібна, вона потрібна. Але в такому підході є низка обмежень і навіть небезпек як для самого психолога, так і для замовників психологічних послуг.

Насамперед, необхідно пам'ятати про нерозривну єдність теорії та практики. Перш, ніж вирішувати наявне професійне завдання, необхідно зрозуміти її суть, оцінити наявні ресурси, визначити шляхи вирішення, а вже потім підібрати адекватний спосіб дії та приступити до роботи. Щоб успішно впоратися з першими трьома етапами, психологу необхідно навчитися мислити психологічно: грамотно оперувати поняттями, вибудовувати різноманітні моделі психічної реальності, словом, сформувати специфічно психологічний спосіб сприйняття дійсності. А це можливо лише у випадку. Якщо студент із самого початку навчання отримуватиме різноманітні знання в галузі теорії та методології психології, а також суміжних наук.

Крім того, теоретична підготовка дозволяє майбутньому психологу професійні переваги та інтереси, що детермінує його пізнавальні потреби.

Як було зазначено, під впливом освоєння різних теорій формується мислення майбутнього професіонала: він навчається аналізувати, зіставляти, класифікувати, порівнювати, відокремлювати головне від другорядного тощо. Ці вміння покликані допомагати йому у вирішенні найширшого кола завдань.

Важливо також відзначити і те, що практичне оволодіння прийомами практичної діяльності психолога дозволяє засвоїти вже існуючі способи дій, у той час, як знання теоретичних і методологічних основ дозволяє психологу конструювати нові способи вирішення поставлених завдань. Це особливо важливо у зв'язку з тим, що в реальній діяльності психолога типових завдань, для яких заготовлені певні варіанти рішень, практично не існує. Кожна

ситуація своєрідна і неповторна, тому психолога вимагає постійне творчість у виборі методів роботи [13].

Найважливішим етичним принципом психології є принцип не завдання шкоди. Тому психолога вимагається вміння підбирати способи дій, адекватні поставленої задачі. А для цього необхідно знати, на які теоретичні положення та методологічні засади спирається той чи інший метод. Інакше є всі шанси завдати шкоди замовнику.

Таким чином, ми наголошуємо на необхідності навчання студентів психологів не тільки практичним навичкам, а й теоретико-методологічним основ психології.

Можна зауважити, що на початку навчання, як правило, викладаються переважно теоретичні дисципліни, а на пізніших етапах професійної підготовки акцент робиться на практикоорієнтованих курсах. Можливо, це пов'язано з тим, що спочатку постає необхідність виробити у студентів психологічний спосіб мислення та сприйняття дійсності. І вже на цій базі формувати спеціаліста, який не тільки знає, а й уміє. Важливо так само відзначити, що на початку навчання студент адаптується до нової соціальної позиції, приймає норми, прийняті в професійному середовищі, на базі яких надалі відбувається формування професійно важливих якостей та розвиток особистості в цілому [42; 56].

Професіонал – це активний, відповідальний та вільний у виборі засобів своєї діяльності суб'єкт. Отже, кваліфікований психолог має бути вміти творчо проявляти себе, реалізовувати свої компетенції у нестереотипній формі. Тому в рамках різних курсів студентам-психологам пропонуються різноманітні творчі завдання, що дозволяють їм "оживити" теорію та навчитися мислити нестандартно.

У процесі професійної підготовки неминуче відбувається особистісний розвиток студентів, джерелом якого є навчально-професійна діяльність, як ведуча.

В.Я. Ляудіс центральне місце відводить спільної продуктивної діяльності, що виникає при спільному вирішенні творчих завдань, і розглядає її як "одиницю аналізу становлення особистості процесі вчення". Система спільної діяльності може бути визнана нормальною, коли взаємопов'язані між собою всі її компоненти: ставлення студентів до цілей та змісту навчання, відносини студентів між собою та до викладачів; умови, у яких протікає навчальна діяльність [48].

Наступна фаза - період стійкої адаптації, коли мета повністю усвідомлена і виникають передумови для її реалізації, вся система рівнів діяльності приходить у відповідність з основною метою навчання. У цій фазі формуються якості, що характеризують вироблення у студентів загальних професійних умінь, необхідних майбутньому фахівцю, розвивається почуття власної гідності, почуття суспільного обов'язку [60].

З різних досліджень О.К. Соколовська виділяє основні психологічні особливості становлення професійної позиції студентів-психологів:

- професійна позиція розвивається в результаті навчально-професійної діяльності, сприяє активному оволодінню знаннями, вміннями та навичками для подальшої професійної діяльності;
- нерівномірний характер розвитку у розвитку професійної позиції студентів-психологів спостерігаються латентні та кризові періоди;
- за рівних умов, створюваних вузом, у студентів формуються різні типи професійної позиції, частину студентів після закінчення вищого навчального закладу планують працювати за спеціальністю, інші віддають перевагу іншим професіям, не пов'язаним із спеціальністю, що отримується у вузі [32]

Тут важливо відзначити, що рівними можна назвати лише зовнішні умови, тоді як майбутня професійна позиція психолога багато в чому визначається внутрішньоособистісними факторами: особливостями мотиваційно-потребової сфери, спрямованості, ціннісних орієнтацій, особистісних смислів тощо.

Слід особливо наголосити, що професія психолога передбачає постійне поповнення багажу знань, оволодіння новими компетенціями, оскільки психолог працює з людьми, а вони реагують на соціально-економічні трансформації особистісними змінами. Тому завдання психолога - бути чутливим до нововведень у науці та практики. отже, надзвичайно важливим умінням, яке набувається у процесі навчання, здатність і бажання займатися самоосвітою.

Отже, на сьогоднішній день професійна підготовка психологів у вузах повинна включати гармонійне поєднання знанієвого компонента, представленого теоретичними та методологічними основами психології, та практичного, який полягає у знайомстві студентів із конкретними способами практичної діяльності психологів, та набуття первинного досвіду їх застосування у навчальних ситуаціях.

Крім того, особливе місце у навчанні майбутніх спеціалістів-психологів займає таке навчання, що передбачає творчий підхід при вирішенні проблемних завдань. У ході цього процесу відбувається формування та розвиток професійно важливих якостей психолога, а також особистості майбутнього професіонала, його інтересів та професійної позиції.

1.2 Формування психологічних меж особистості у студентів психологів

Поняття „психологічні межі особистості” поширене в практичній психології, але науково не підтверджено. Воно розглядається багатьма класиками психотерапії і сучасними вченими, але не виділяється як окремий конструкт.

Розглянемо деякі теорії особистості, які дадуть нам змогу представити уявлення про психологічні межі особистості відомих класиків психотерапії.

В.Джемс – видатний американський психолог, який один із перших почав розробляти проблему особистості у межах власної концепції свідомості,

центральним поняттям якої є ”потік свідомості„ [17]. На його погляд у самосвідомості особистості можна виділити два аспекти – «емпіричне-я» і «чисте-я», або відповідно об’єкт і суб’єкт, тобто те, що пізнається і те, що пізнає [19]. В.Джемс розподіляє складові елементи особистості на три класи:

- фізична особистість – містить у собі тілесну організацію, одяг, батька й матір, жінку і дітей;

- соціальну особистість – визначається належністю людини до людського роду і визнання цього іншими людьми;

- духовна особистість – об’єднання станів свідомості конкретних духовних здібностей і якостей людини.

В.Джемс вводить поняття ієрархії особистості у якій фізична особистість перебуває внизу, духовна – вгорі, а різні види матеріальних та соціальних особистостей – у проміжку між ними. При цьому соціальна особистість стоїть вище матеріальної [17]. Можна говорити про те, що В.Джемс виділяв соціальну, духовну, фізичну межі особистості, або складові особистісного простору людини.

Одна з найвидатніших теорій особистості була створена відомим австрійським психоаналітиком З.Фрейдом. Відповідно до його поглядів структуру особистості утворюють три основні компоненти: „Воно”, „Я”, „Над-Я” [46]. У сфері „Воно„ домінують витіснені несвідомі інстинкти, вона підкоряється принципу задоволення. „Я” підкоряється, з одного боку несвідомим інстинктам, а з іншого – нормам і вимогам дійсності. „Над-Я” – це сукупність моральних норм суспільства, які виконують роль цензора [14]. Межами особистості тут є саме межі між „Воно”, „Я”, „Над-Я”.

К.Г. Юнг, підкреслював унікальність кожної особистості, неповторність її внутрішнього світу, переживань та прагнень. Він визначає Самість як серцевину особистості, центральний конструкт, навколо якого організовані та об’єднані всі інші. Найважливіша життєва ціль людини - повна реалізація свого потенціалу, „набуття Самості”, що відображається в гармонійній інтеграції багатьох протидіючих внутріособистісних сил та тенденцій. Юнг протиставляє Самість як глибинну сутність людини Персоні, що являє собою

засвоєну соціальну роль, пристосовницьку маску індивіда, яку він демонструє для суспільства [48]. Самість може виступати ядром особистості навколо якого сформовано психологічний простір. У свою чергу психологічний простір особистості обмежується межами, які виконують цілий ряд функцій та володіють певними властивостями. Зазначені утворення є спільними та мають загальну для людської психіки будову. Разом з тим, індивідуальні особливості притаманні ядерним структурам внутрішньому психологічному простору та межам особистості, визначають загально людське різноманіття [20].

Е. Берн – відомий американський психолог і психіатр, виділяв три системи, якими керується людина: „Его", „Ід" та „Супер-Его"[47]. Він вказував на те, що „Его" діє відповідно з принципом реальності. Задача „Его" – робити точні оцінки внутрішнього напруження людини і напруження оточуючих її енергетичних систем і відповідно керувати поведінкою людини. „Его" використовується для стримування примітивної енергії у відповідності з принципом реальності. Примітивна енергія – це і є власне „Ід", яке є реальністю, спроможною спричинити людині неприємності і з якою треба рахуватися [16]. „Ід" і „Его" частіше протистоять одне одному, ніж діють разом. „Ід" прагне до негайного прояву і задоволення, а „Его" часто змушує його чекати. Напруга „Супер-Его" в нормальних випадках спрямована на те, щоб принести щастя іншим і виступає в ролі керівника. Отже, „Его" звичайно перебуває в конфлікті, оскільки вимоги „Ід" і „Супер-Его" несумісні [57]. В цьому випадку ми можемо казати про існування меж між цими трьома інстанціями, які в ідеальному варіанті мають бути гнучкими, щоб не викликати у людини внутрішній конфлікт.

А. Лоуен займався вивченням тілесно-орієнтованої психотерапії [26]. Це синтетичний метод „зцілення душі через роботу з тілом", із зафіксованими в тілі переживаннями і проблемами людини. Він особливо ефективний для лікування психосоматичних хвороб, неврозів, наслідків психічних травм тощо. В основи цього методу покладено використання контакту терапевта з тілом пацієнта. Невідреаговані емоції та травматичні спогади, за рахунок

функціонування фізіологічних механізмів психологічного захисту закарбовуються в тілі [27]. Робота з їх тілесними проявами допомагає, за принципом зворотнього зв'язку, проводити корекцію психологічних проблем пацієнта, допомагаючи йому усвідомити і прийняти витіснені аспекти особистості. Все що відбувається в душі людини, залишає відбиток в його тілі [6].

Робота з тілом дає унікальну можливість терапевтичного впливу „без контролю свідомості", що дозволяє знайти причини проблем, отримати доступ до глибинних рівнів без свідомого, які представлені в тілі [26].

Можна сказати, що А. Лоуен визначав дві межі особистості: тілесну і психічну, показав тісний взаємозв'язок між ними і взаємозалежність. Тобто, порушення межі психічного буде впливати на фізичні межі. Очевидно, що у здорової людини психічні і фізичні межі мають бути гармонійно-сформованими і ефективно співіснувати.

На сьогодні поняття психологічних меж особистості найглибше вивчається групою російських науковців під керівництвом С.К.Нартовою-Бочавер [33]. У своїх працях дослідницею визначаються зміст та значення поняття „психологічний простір особистості", яке за своїм значенням дуже близьке проте, не тотожне поняттю „межі особистості".

Виміри психологічного простору – це „ контурні крапки" опису особистості. Близькими за змістом поняттями є ідентичність (тотожність самому собі), емпіричне Я (що включає в себе складові частини), Я – концепція (що являє собою рефлексію буття), Самість (неусвідомлювана основа життя особистості) [33].

Отже, психологічний простір особистості – це суб'єктивно значимий фрагмент буття, тобто істотний, виділений із усього багатства проявів світу й такий, що визначає актуальну діяльність і стратегію життя людини. Психологічний простір містить у собі комплекс фізичних, соціальних і чисто психологічних явищ, з якими людина себе ототожнює (територія, предмети, прихильності, установки) [31]. Значимими ці явища стають завдяки

володінню особистісним змістом для суб'єкта і тому межі психологічного простору охороняються фізичними й психологічними засобами [10].

Психологічний простір – є стійкою характеристикою особистості. В просторі можна виділити його об'єм, кількість вимірів збереженість (стійкість – рухливість). Він розвивається в онтогенезі й взаємодіє з іншими якостями особистості [28]. Але найбільш важливим є міцність його меж, які дають людині переживання суверенності власного „Я", почуття впевненості, безпеки, довіри до світу. Важливішою характеристикою психологічного простору являється збереженість його меж.

Психологічні межі особистості – це утворення, що виникає в результаті взаємодії, або встановлення паритетних відносин між прагненням зберегти спонтанність та автентичність та необхідністю соцадаптації [15]. Прослідковуються дві задачі особистісних меж. Збереження Самості у незмінному вигляді як запоруки збереження гармонійної особистості та досягнення стану особистого щастя. З іншого боку задачею психологічних меж є встановлення контактів з оточуючим світом [31].

Межі простору диктують ставлення до малого й великого соціуму – родини і друзів, соціальної групи, етносу, людства і сприйняття соціуму як „свого" або „чужого", визначає можливості для прояву конструктивних, життєтворчих тенденцій, що проводять людину через прозорі для неї соціальні межі. У протилежному випадку ці межі можуть блокуватися, обмежуючи поле само актуалізації особистості, за допомогою виникнення ксенофобії різного масштабу – від життєвої агресивності до нетерпимості в масштабах соціально-етнічних груп. Міра переживання „свого" і „чужого" визначає здатність особистості до діалогу й спільної творчості в будь-яких сферах життєдіяльності [32].

Звуження особистісного простору можливе у випадку збільшення „щільності" та відповідно непроникності та ригідності його психологічних меж, що може забезпечити найкраще збереження ядра особистості.

С.К. Нартовою-Бочавер умовно виділені шість вимірів психологічного простору особистості, які відображають фізичні (територіальні й темпоральні

), соціальні і духовні аспекти людського буття: це фізичне тіло, територія, особисті речі, звички, друзі та смаки [33]. Відповідно до цього можна виділити межі психологічного простору, межі фізичного простору, межі соціального простору.

Згідно з уявленнями А.Ш. Тхостова, механізм становлення меж тілесності і місце їх локалізації пов'язано з вимірюванням автономності, передбачуваності об'єкта, його незалежності й керованості [45].

Межі тілесності – це територія, де баланс суб'єктивних й об'єктивних впливів досягає висот, при яких вона не може розглядатися як „моя", але ще не може бути віднесена до „мені – неналежному". Феномен стає „моїм", коли він власне зникає як феномен, тобто стає засвоєним, „прозорим", керованим й контрольованим з боку суб'єкта. Межі тілесності розглядалися як площина, лінія, яка розділяє об'єкт і суб'єкт. Однак не можна забувати, що існування психологічних меж передбачає виділення двох активних взаємодіючих систем, людини і зовнішнього світу [15]. Межі не можуть бути односторонніми. Це не одновимірна, „площинна" структура: вона має дві боки, один – обернений до зовнішнього світу, інший – до внутрішнього. Тобто перша – зовнішня межа, а друга – внутрішня.

Зовнішня межа – це об'єктивне місце взаємодії зовнішнього світу й людини, тобто поверхня тіла. Внутрішня межа – це суб'єктивне відчуття людиною того, „де вона закінчується". Зовнішня межа – це бар'єр, вона не дає зовнішньому світу проникнути в середину, охопити внутрішній світ. Внутрішня межа зберігає цілісність – це контейнер, який не дозволяє внутрішньому вилитись на зовні [45].

Таким чином, як внутрішня, так і зовнішня межі являють собою психофізичні утворення, які проявляються, з одного боку, на ментальному рівні у вигляді образів, фантазій, а з іншої, - об'єктивовані на тілесному та фізичному рівні.

Психологічні межі людини починають формуватись ще з раннього дитинства [33]. Дитина в немовлячому віці не сприймає себе окремо від матері, вона не розмежовує внутрішній світ і зовнішній, „Я" і „не-Я". Мати

сприймається як частина свого тіла, яке немає чітких меж; дитина не в змозі сприймати свої функції інакше. Мати і дитина утворюють психосоматичну єдність в якій дитина під захистом материнського піклування, за допомогою тісного емоційного і тілесного контакту з нею, має можливість поступово приймати свої потреби і соматичні функції, щоб таким чином набути відчуття і усвідомлення свого тіла і свого особистісного „Я" [41].

В.Спітц описав цю ситуацію раннього симбіозу, як „світ первісної печери". Він вказував на те, що дитина на ранній фазі розвитку сприймає себе і матір як „ первісну печеру" в якій увесь чуттєвий досвід формує одночасно внутрішнє і зовнішнє сприйняття. „Світ первісної печери" створює поле чуттєвого досвіду, при дослідженні якого, дитина розвиває первинні функції свого „Я" [22].

А.Ліхтенштейн виділив аспект ідентичності раннього розвитку у відносинах матері і дитини. Він притримувався думки, що мати в ситуації раннього симбіозу має функцію дзеркального відображення потреб, фантазій і дій дитини, преш за все на рівні не зоровому, а дотиковому і нюховому сприйнятті. Ліхтенштейн називає цей образ дитини, який він зустрічає в реакціях матері до функціонального відділення „Я" від „не-Я", − „первинною ідентичністю" дитини. Вона визначає специфічний спосіб дитини бути „дитиною" цієї конкретної матері. „Первинна ідентичність" являється чимось більшим ніж само сприйняття почуття „Я", вона утворює „рамки стосунків" в яких відчуття „Я" може виникнути у формі „внутрішнього сприйняття" [42].

„Первинна ідентичність" – є зразком меж тілесного „Я" яка поступово формується дитиною в тісному тілесному контакті з матір'ю [41]. Тілесне „Я", яке розвивається в симбіозі матері й дитини, також має аспект ідентичності. Тому порушення раннього розвитку соматичного „Я", які викликані неправильним та недостатньо ефективним тілесним контактом між матір'ю й дитиною, є не тільки порушенням функціональної структури, але й завжди порушенням ідентичності. Тому неможливість матері сприймати потреби дитини, помилкове і нестабільне реагування на ранні прояви її поведінки ведуть до тяжких порушень розвитку особистісного „Я" [46].

Розвиток основних соматичних функцій і типів реагування пов'язаних із життєво важливою емоційно-тілесною взаємодією матері і дитини в ранньому симбіозі, в ході якого дитина інтеріорізує установки і поведінку матері по відношенню до неї, тим самим розвиває соматичне „Я", яке дозволяє за допомогою найбільш ранньої межі „Я", тобто соматичної, здійснити перше розділення зовнішнього і внутрішнього світу. Тілесна близькість матері носить для дитини функцію постійної зовнішньої соматичної границі „Я" у формі „ зовнішнього Я" [30].

Межі „Я" дитини будуть тим більш сильнішими та гнучкими, чим більше у матері досвіду сприйняття потреб дитини, чим ліпше вона може розуміти значення її невербальної соматичної мови і реагувати на неї. Це справедливо не тільки для періоду постнатального розвитку.

М.Ротмен в широкому дослідженні виявив достовірні кореляції між станом, формами реакції немовля і установками матері у період вагітності. Він показав, що немовлята матері яких під час вагітності відчували відкриту ворожість до дитини, чітко демонстрували підвищену готовність реагувати в нормальних постнатальних стресових ситуаціях психосоматичною дезінтеграцією [35].

Формування меж „Я", як процесу відмежування „Я" в симбіозі, являється вирішальною фазою в розвитку „Я" та ідентичності [4]. Це виникнення меж „Я" яке сприяє розпізнанню „Я" і „не-Я". Тут особливу роль відіграють конструктивна агресія та креативність – центральні функції „Я". Формування меж свого „Я" залежить також від постійної підтримки оточення, своєї так званої, первинної групи, а особливо матері. Порушення на ранніх стадіях симбіотичного зв'язку ведуть до порушення розпізнання „Я" і „не-Я", оскільки порушується формування межі „Я" [29]. Структурний дефіцит меж „Я" являється наслідком відсутності й недостатнього нестабільного ставлення зі сторони матері та первинної групи.

Слабким межам „Я" дитини загрожує знищення через наплив внутрішніх і зовнішніх імпульсів, які є чужими для її „Я" і які ведуть до дезінтеграції почуття „Я" [46]. У ході незрілого захисту від цієї загрози замість

відмежування за допомогою функції ідентичності, настає відщеплення усієї зачепленої зони життєвого досвіду, накопиченого „Я" та заперечення відповідної зони реальності. Виникають так звані «білі плями» на „Я", зони в яких „Я" дитини позбавлено досвіду сприйняття зовнішнього й внутрішнього світу, оскільки відповідні ситуації залишаються зв'язаними із первинною екзистенціальною тривогою. Ці «білі плями» будуть пізніше заперечуватися і відщеплюватися як чужі для „Я". У такий спосіб створюється діра в „Я", структурний дефект у формуванні меж „Я". А формування меж „Я", являється вирішальним моментом розвитку „Я" й ідентичності [37].

1.3. Характеристика особистості студента психолога з відповідно сформованими психологічними межами

Оптимальний ступінь сформованості психологічних меж особистості можна назвати гармонійним.

У.Джемс розділив „Я" на три класи: фізична особистість, соціальна особистість та духовна особистість [17]. Щоб розкрити поняття „гармонійно − сформовані межі" потрібно розглянути всі три варіанти.

Гармонійно − сформовані межі являють собою гнучкі, пластичні межі, які дозволяють людині ефективно функціонувати на фізичному, соціальному та духовному рівнях [45].

Психологічні межі соціального простору визначають ставлення до малого і великого соціуму – сім'я, друзі, соціальна група, етнос, людство. Людина із гармонійно − сформованими межами раціонально взаємодіє із оточуючими; сприймає соціум, як незагрозливий; дозволяє проявлятися конструктивним, життєтворчим тенденціям; формується „широка ідентичність", відчувається ефективний зв'язок із широким колом людей. При цьому людина не зливається із соціумом, не губить себе в ньому; чітко розмежовує і усвідомлює межі себе і оточення [40].

Психологічні межі фізичного простору включають територіальний та темпоральний аспекти.

Людина із гармонійно − сформованими межами буде чітко усвідомлювати межі свого тіла і вимагати поваги до них від оточуючих , тим самим не дозволяючи втручатись у свої особистісні межі [18]. Таке ставлення стосується не всіх. Тобто, людина повинна мати таких людей яких би вона допускала у свої межі (кохана людина, сім'я). Тим самим проявляється гнучкість меж. Так само і з фізичним простором – територією. Людина повинна знати межі своєї території, а також території іншої людини, при цьому люди керуються територіальним інстинктом: друг – це людина, яка живе на тій самій території, від якого не треба захищатись, і до якого можна повернутись спиною [6].

Духовний рівень – це світогляд, принципи, смаки, установки, переваги, життєва позиція, переконання.

Людина із гармонійно − сформованими межами повинна визначитися із кожною з вище зазначених складових духовного рівня; має дотримуватись своєї життєвої позиції, відстоювати свою точку зору. Але при цьому вона не повинна ображати, критикувати чи повністю відкидати життєву позицію, переконання і смаки інших людей.

Гармонійно-сформовані межі дозволяють особистості функціонувати відповідно поставленим перед собою цілям та власним бажанням. Такого виду структура особистості передбачає високу диференціацію внутрішнього психологічного простору людини (чітка Я – концепція), реальне сприйняття соціуму, розуміння необхідності дотримування рівноваги у світі: „віддаючи – я маю отримати", „отримавши – я маю віддати". Людина з таким рівнем структурування психіки, легко усвідомлює правила співпраці та співіснування у новій ситуації і без довгих вагань робить вибір: або „не виходити на поле такої гри", або „ досягти успіху граючи за правилами". Адекватно працюючі захисні механізми дозволяють функціонувати в умовах відсутності необґрунтованого страху та зайвих побоювань, що дозволяє особистості

використовувати свій творчий потенціал, реалізовувати автентичність та досягати рівня само актуалізації.

Основними характеристиками емоційної сфери особистості із гармонійно-сформованими межами психологічного простору, буде довільність та усвідомленість. Диференціація емоцій та почуттів здійснюється на високому рівні, почуттєва сторона не відкидається, а сприймається як природна частина людини, увага до якої дає великі переваги на шляху до особистісного благополуччя. Поведінкова сфера особистості з гармонійно-сформованими межами характеризується впевненістю, адекватністю та доцільністю.

Якщо розглядати людей із несформованими, або розмитими межами у стосунках з іншими людьми, то їх можна характеризувати так:

1. Тих, які не в змозі приймати щоденні рішення без допомоги зі сторони. Такі особистості не приймають рішень, фактично дозволяючи приймати ці рішення за себе. Нав’язаний цій людині план життя і чужі системи цінностей роблять людину нещасною, тому що чужий вибір зазвичай не відповідає внутрішній особистісній установці, яка може існувати навіть в нерозвиненому стані [46]. Наприклад: вибір спеціальності, у відповідності з бажанням рідних, при якому людина змушує себе думати, що вона вчинила правильно, але відчуття дискомфорту при цьому не зникне. Більшість подавлених негативних емоцій прориваються у вигляді злості й агресивності, залишаючи після себе почуття провини і сорому [48].

2. Тих які мають „погоджувальну” позицію, яка проявляється у згоді з оточуючими, без будь-якого супротиву і аналізу ситуації. Ця позиція, по-перше, пов’язана з невмінням відстоювати свої інтереси та захищати власну точку зору, а по-друге, зі страхом наслідків, які приводять до розриву значущих стосунків [47].

3. Тих, які не в змозі скласти та перетворити в реальність плани та ініціативи. Вже саме складання плану викликає ускладнення та вагання. Думка про погану оцінку співпадає з думкою, що цього робити не слід. Така людина може почати якусь активність, але необхідність постійно радитись із

оточуючими призводить до того, що поради які дають люди, що не бажають заглиблюватись у суть проблеми, приводять до зупинки власних дій [44]. Таким чином, людина не реалізовує себе.

Люди із несформованими, або розмитими межами не знають де закінчується їх особистість і де починається особистість і іншої людини. Не маючи можливості по-справжньому переживати свої емоції, вони опиняються під дуже сильним впливом тих емоцій, які виникають у інших людей. Це стосується таких емоцій, як депресія, злість, роздратування, щастя, які перейняті від інших, тих які знаходяться у безпосередньому оточенні [40].

Дифузні межі унеможливлюють здорове функціонування разом із іншою людиною, тому-що така взаємодія одразу призводить до сплутаності, змішання. Такі люди намагаються персоналізувати все, що відбувається навкруги, вбачаючи в цьому явищі те, що має до них пряме відношення. Звідси і виходить перебирання на себе відповідальності за все, що відбувається [15]. Наприклад, почуття провини за поганий настрій у іншого члена сім'ї.

Для людей із несформованими, дифузними, або прозорими межами характерне прагнення до складання враження. У зв'язку із відсутністю ефективної внутрішньої референтності, для них необхідно, щоб інші сприймали їх так, якби вони самі цього хотіли. Життя таких людей структурується навколо думки пов'язаної з тим, що інші думають про них. Головною метою є спроба вгадати бажання оточуючих і вдовольнити його. Якщо їм вдасться стати такими, якими їх бажають бачити оточуючі, вони будуть почувати себе в безпеці. Тобто межі між такою людиною та іншою людиною розчинені [45].

Не сформованість, або дифузність меж проявляється і відносно речей, фізичного тіла, часу і т.д. [33].

Не можна стверджувати, що дифузні межі забезпечують людині відсутність тривоги з приводу порушення її психологічних меж. Наслідком втручання в її психологічний простір, може бути глибоке відчуття тривоги та небезпеки, проте завдяки не сформованості меж простору, негативні відчуття не пов'язуються людиною з конкретним фактом втручання. Така тривожна

реакція може бути зсунена в часі і часто може суб’єктивно пояснюватися неадекватними причинами.

Іншим проявам дифузних меж, які стали результатом еволюційно пізнішої депривації психологічного простору особистості, може виявитись відсутність реакції на „вторгнення” при одночасному розумінні людиною факту порушення її психологічних меж. У даному випадку, ймовірно, варто говорити про не розвинені захисні механізми, блокування природної агресивності, неадекватну Я – концепцію на основі низької самооцінки. У людини з дифузними психологічними межами, емоційна сфера характеризується нестійкістю, не усвідомленістю [28]. В такому випадку, емоційним станом приписується неадекватні причини, що призводять до необґрунтованих вчинків або емоційного виснаження. Відчуття злиття із фоном призводить до формування базового відчуття неспроможності впливати на своє життя, подібне, ймовірно, до відчуття людини не впевненої в своїх вміннях плавати у водах швидкої, хоча й не досить глибокої річки.

Спроби покращити ситуацію часто супроводжуються пошуком „опори”, у ролі якої можуть виступати інші люди, певна діяльність (робота, посада, високий соціальний статус), матеріальний статки, сім’я, релігія та інші вірування і переконання. У ролі опори може виступати прагнення людини побудувати таку модель світу, яка б була найбільш прийнятна. Для цього можна використати різноманітні засоби, які б дозволяли сприймати реальність вибірково, бо взагалі її не бачити (алкоголь, наркотики тощо). Знаходження „опори”, яка найефективніше „захищає” від невпевненості та робить людину захищеною, викликає розвиток психологічної, а пізніше й фізичної залежності [15].

Відповідно до вищезазначеного, поведінкова сфера особистості із дифузними межами психологічного простору, характеризується в тій чи іншій мірі неадекватністю, невпевненістю, імпульсивністю, непослідовністю та залежністю.

Психологічні межі відділяють індивідуальне життя особистості від суспільного, забезпечуючи безпеку нормальної життєдіяльності будь-якої живої істоти.

Реальна чи уявна зміна меж індивідуальної території являється сигналом для специфічної поведінки: або захисту шляхом агресивно-захисної поведінки, або втечі до місця більш безпечного [24].

Оскільки людина у своїй самобутності потребує матеріальних умов існування, так саме як і духовних, то і переживання „своє - чуже" починає стосуватись соціальних, філософських, естетичних сторін настільки, що навіть чиста ідея може стати предметом відторгнення, або захисту. Тобто, простір і межі людини розширюються. Завдяки свідомості людина змогла виділити себе із оточення, як фігуру на його фоні [39].

Людина, яка має жорсткі межі не може гармонійно функціонувати в соціумі. Така людина сприймає оточуючий світ як чужий, діяльність такої людини набуває агресивного забарвлення, обмежується поле самоактуалізації особистості [22]. Людина із жорсткими межами може обмежити до мінімуму соціальні контакти, може спостерігатись спад вибірковості спілкування, збільшення дистанції по відношенню до інших людей і не спроможність її гнучко змінювати в залежності від емоційної близькості людини. Такі люди намагаються відгородитись від людей не лише духовно, а і фізично [9].

Людина із жорсткими межами має їх на всіх трьох рівнях: духовному, фізичному та соціальному. Це заважає ефективній взаємодії в соціумі, а також спричиняє внутрішньо особистісні конфлікти.

Жорсткі межі формують ригідні структуру особистості. Страх змін та негативного наслідку контакту, може приводити до побудови міцних, не гнучких захистів, через неадекватну стабілізацію внутрішнього світу та жорстким обмеженням взаємодії із соціумом.

Ригідність внутрішньої структури особистості знижує імовірність розуміння повноцінної реальності, викликає супротив, неприйняття та відторгнення. Намагання залишатися внутрішньо-стабільним, призводить до побудови „меж – кам'яних мурів" із зовнішнім світом. Емоційна сфера такої

особистості може бути сильно обмежена у спектрі почуттів та емоційних станів. Деякі почуття не приймаються і відкидаються як загрозливі та недоцільні. Слід відмітити, що таке ставлення може розповсюджуватись і на зовнішній світ, тобто відкидатися та не сприйматися, торкатися почуттів інших людей, персонажів художніх творів, кіно тощо.

З метою зниження ризику провокації, особа з ригідними психологічними межами, уникає емоційних контактів, подій, видовищ тощо. Духовна сфера також характеризується сталістю. Визначені цінності, переконання та мотиви – не змінюються. Подія, що здатна змінити такі погляди та світобачення повинна мати силу, що призведе або до зміни, або до смерті за великим рахунком.

Поведінкова сфера особистості із жорсткими межами психологічного простору зазвичай одноманітно, незмінна та передбачувана. Несподівані зміни ситуації, можуть викликати агресивну реакцію або відмову від діяльності з метою повернути плин подій в усталене русло або дочекатись стабілізації. Будь-які зміни сприймаються дуже болісно й переживаються важко і довго.

РОЗДІЛ ІІ
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ В НАПРЯМКУ ПСИХОЛОГІЇ

2.1. Неформальна освіта: поняття та основні напрямки формування

Початок дискусіям у сфері неформальної освіти за кордоном поклав філософ та психолог Д. Дьюї та засновник андрогогіки М. Ноулес наприкінці XIX та у середині XX століть відповідно. Перші визначення неформальної освіти були дані Ф. Кумбсом та М. Ахмедом, які до неформальної освіти віднесли будь-яку організовану навчальну діяльність за межами формальної освіти та визначили її як окрему діяльність, спрямовану на служіння суб'єктам навчання та реалізуючу особистісні цілі навчання [12].

Поняття «неформальна освіта» на Заході стало предметом пильної уваги у 60-ті, особливо у 70-ті роки, оскільки школа більше не була єдиним місцем навчання і не могла монопольно претендувати на просвітницьку роль у суспільстві, освіта та навчання вже не розглядалося як синоніми «навчання в школі», відроджувався інтерес до нових, не традиційних форм та методів навчання.

У зарубіжній педагогіці позначаються основні риси неформальної освіти:

а) воно є організовану структуровану діяльність;

б) призначається для ідентифікації цільової групи, що піддається;

в) організується задля досягнення певного набору навчальних цілей;

г) ці види неінституціальзованої діяльності практикуються поза існуючою системою освіти та розраховані на осіб, які офіційно не охоплені шкільною освітою.

Кордон між формальною та неформальною освітою не завжди чітко простежується: у структурах формальної освіти є аспекти неформальної, такі

як залучення непрофесіоналів як вчителів, участь батьків чи членів громади у навчальному процесі чи у керівництві школою.

Виділяються також і відмінні риси неформальної освіти:

- функціональний характер змісту, його сприйнятливість до місцевого середовища та здатність чуйно реагувати на її потреби;
- специфіка цілей: часто встановлюються на найближчу перспективу, обмежуються географічно, контекстуально чи рамками групи;
- програма складається з урахуванням конкретних, наперед визначених потреб з орієнтацією на учня;
- гнучкість у здійсненні;
- неоднорідність цільових груп;
- діяльність, що піддається організації та систематизації, чужа рутині;
- діяльність, що епізодично організується і короткострокова;
- використання викладачів-добровольців чи позаштатних викладачів, залучення непрофесіоналів з оплатою або на добровільних засадах;
- самоокупність та широка участь.

У перші роботи з неформальної освіти з'являються наприкінці XX століття. Так було в 1992 року у журналі ЮНЕСКО «Перспективи» з'являється перша перекладна стаття А. Хамадаш. Автор писав, що неформальна освіта «призначена для того, щоб компенсувати недоліки та протиріччя традиційної шкільної системи та задовольнити найчастіше невідкладні потреби, що випали з поля зору формальної освіти» [11, 141].

Важливу роль неформальному освіті грає особливе середовище, що створюється з конкретними цілями. Позиція актуалізації створення спеціальних освітніх середовищ спирається насамперед на наукові погляди Л.С. Виготського [4], який визнавав соціальне середовище (а точніше середовище взагалі, з домінуючим соціальним компонентом) головним виховним, особистісно домінуючим фактором. Він визначав найважливішим, першочерговим завданням педагога організацію такого середовища.

Прикладом специфічної реалізації цих ідей у сучасній практиці є організація літніх шкіл, експедицій, екологічних таборів та деяких інших заходів неформальної освіти.

У 1997 році в була захищена перша кандидатська дисертація з неформальної освіти Е.А. Пєсковським. Є.А. Пєсковський [10] писав, що дуже важливою є смислова диференціація поняття «неформальна освіта» і «додаткова освіта», які в контексті мали однакове етимологічне коріння. Але сьогодні в «додаткова освіта стала інституційною та втратила неформальну суть. Тому тепер ці поняття вже не тотожні».

Ми вважаємо, що для неформальної освіти характерні просторово-часові та цільові характеристики: територіальна відокремленість, «короткоживучість», неформальність, гнучкість тощо.

Сьогодні у вітчизняних дослідженнях з'явилося чимало робіт, присвячених неформальній освіті. Предметом дослідження вчених стали як теоретичні, так і практичні питання неформальної освіти дітей та молоді (І.А. Ардабацька, Е.С. Бабаєва, І.М. Бюрюкова, А.В. Золотарьова, І.В. Іванова, Т.В. .Мухлаєва, Т. С. Комісарова, М. Є. Кульпедінова, А. М. Макарський) [11, 32, 35, 36, 47, 59].

Так, Е.С. Бабаєва, узагальнивши міжнародний досвід неформальної освіти, визначила його суб'єктні характеристики:

- орієнтування на освітні потреби конкретних категорій навчаючихся;
- добровільність та високий рівень мотивації;
- високий особистісний зміст навчання;
- мобільність та високий рівень активності учнів;
- гнучкість в організації та методах навчання;
- вчення, засноване на співробітництві [12].

І.М. Бірюкова, вважає, що неформальна освіта означає будь-яку освіту, яка здобувається або може бути набута поза системою формальної базової та додаткової освіти, оскільки сутнісні ознаки неформальних практик присутні в будь-яких формальних освітніх системах різного рівня. Автор вважає, що в

даний час система неформальної освіти вирішує основні завдання: компенсаторну (надає освіту, яка допомагає надолужити втрачене з будь-яких причин незалежно від рівня освіти, статі, віку і т.і.); адаптуючу (постійне пристосування індивіда до мінливого світу, нових суспільних та економічних умов); розвиваючу (допомагає безперервному збагаченню творчого потенціалу особистості). На наш погляд, такі самі завдання може вирішувати і додаткова освіта [43].

Ми погоджуємось із І.В. Іванової, яка вважає, що важливе відмінність формального і неформального освіти у тому, що з останнього характерні такі риси: добровільність і вільний вибір обсягу і темпу освоєння освітньої програми, її змісту, навчання за індивідуальним освітнім маршрутом; відсутність єдиних стандартів, але підпорядкованість природі дитини, її «нормального розвитку» (В.І. Слобідчиків); неформальні практики реалізуються у дитячих об'єднаннях (гуртках, клубах, секціях, майстернях) і найчастіше визначаються авторськими програмами [56].

Відомо, що неформальна освіта досить «комфортно почувається» в системі додаткової освіти дітей, де присутня атмосфера доброзичливості та затишку, та сама «ситуація успіху» (за Л.С. Виготським), партнерські відносини між викладачем та учнями, які, безсумнівно, сприяють ефективному навчанню та гуманістичному вихованню.

Питанням неформальної освіти у школі присвячені роботи І.А. Ардабацької [1]. Автор вважає, що в сучасному постіндустріальному суспільстві школа втратила монополію на передачу підростаючому поколінню культурних цінностей та необхідних для продуктивного життя відомостей. Ми погоджуємось із І.А. Ардабацькій, яка вважає, що для того, щоб зберегти значення шкільної освіти не лише в житті держави та суспільства, а й у житті кожної людини, слід говорити про зміну системи координат, в якій здійснюється сучасний освітній процес. Необхідний ухиляння від формалізму освіти, від сприйняття підростаючого покоління, як об'єкта впливу, як економічного, соціального чи політичного ресурсу, як маргінальної групи. Тільки прийняття учнів як партнерів із взаємодії та співробітництва дозволяє

сучасному вчителю зберегти свій авторитет, а освітній організації реалізувати завдання формування соціально активних та потенційно успішних громадян [1].

Не можна не погодитися із твердженням, що неформальне та додаткову освіту вирішують одні й ті самі завдання, орієнтовані на подібні цільові групи, здійснюють свою діяльність приблизно в тих самих напрямках. Разом з тим, у публікаціях останніх років представлено й іншу позицію, яка полягає в тому, що, незважаючи на схожі риси, додаткова освіта відрізняється від структур неформальної освіти особливостями функціонування, інституційною інфраструктурою, джерелами фінансування тощо. У деяких дослідженнях суб'єктами неформальної освіти розглядаються громадські об'єднання [11, 5].

І.А. Ардабацька відстоює думку, що неформальне освіту може сприйматися як додаткове, а й як невіддільне від формального навчання. При цьому неформальний компонент є частиною начвння, що історично склалася, - це і звичні всім освітні екскурсії, і дослідницькі проекти, що стали невід'ємною частиною освіти, і традиційна для радянського навчання.

Таким чином, неформальна освіта не є для навчання абсолютною інновацією. Все, що потрібно від адміністрації освітньої організації, – заохочувати випадки трансформації формальних освітніх практик у неформальні. Один із шляхів досягнення цього – створювати середовища спільного навчання, де формальне та неформальне уживається між собою [11]. Питанням неформальної освіти велику увагу на своїх роботах приділяє А.В. Золотарьова [15], яка констатує той факт, що межі формальної та неформальної освіти активно перетинаються як у рамках шкільної (основної) освіти, так і в рамках додаткової освіти (ДО). Автор вважає, що додаткова освіта має певний потенціал для розвитку неформальної освіти.

Ролі неформальної освіти у соціальному самовизначенні молоді присвячені роботи М.Є. Кульпедінової [47]. І для нас дуже важливо, що автор приділяє у своїх роботах велику увагу громадським об'єднанням як соціальним інститутам, в яких реалізуються програми неформальної освіти, тому що адаптаційний характер неформальної освіти має першорядне значення.

Важливого значення набуває соціальна середовище орієнтованість неформальної освіти, особливо в рамках навчальних об'єднань. Неформальна освіта у громадському об'єднанні є за своєю суттю соціальною. Загальною його складовою у громадських об'єднаннях, незалежно від їхнього провідного профілю (екологічні, патріотичні, миротворчі, економічні, краєзнавчі тощо), є соціально орієнтоване навчання та виховання. Специфіка соціального навчання у громадському об'єднанні – пріоритетність вчення, а не лише викладання, як це має місце у формальній освіті, природна інтеграція вчення та практичної діяльності [58].

Особливі принципи: «навчання через діяльність» («навчання через справу»), «навчання в реальному житті», соціальна спрямованість результату, самоорганізація, діалогічність, співробітництво співзвучні положенням продуктивної освіти. Це сприяє розумінню учасниками діяльності об'єднань, навіщо потрібні знання і як, з більшою користю, можна ними скористатися у кожному даному випадку. Додамо до цього, що продуктивне навчання найчастіше складає основі проектної діяльності, яка властива сучасним об'єднанням.

Таким чином аналіз публікацій останніх років показав, що більшість авторів розглядають неформальну освіту дітей через призму додаткової освіти. Додаткова освіта називається невід'ємною частиною неформальної, розглядається як «неформальна та безперервна» або як «формалізований інститут неформальної освіти». Багато авторів відстоюють думку, що неформальне освіту може сприйматися як додаткове, а як невіддільне від формального навчання. Інші констатують той факт, що межі формальної та неформальної освіти активно перетинаються як у рамках навчання (основного) освіти, так і в рамках додаткової освіти.

На закінчення слід зазначити, що освіта, наповнена неформальним змістом навчання та виховання, має інноваційний характер і, безсумнівно, буде затребувана в майбутньому.

2.2 Неформальна освіта з напрямку психології

Дослідження проблеми формування готовності студентів психологів до професійної діяльності в умовах неформальної освіти потребує об'єктивного й різнопланового вивчення деяких педагогічних та екстрапедагогічних тенденцій сучаснооїосвіти взагалі, тенденції до її неперервності, домінування компетентнісного підходу зокрема; використання інформаційно-комп'ютерних технологій тощо.

Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується визначенням компетентнісного підходу як базової парадигми професійної підготовки майбутніх фахівців. Основною метою компетентнісного підходу є формування у випускників закладів вищої освіти різноманітних компетентностей, пов'язаних з подальшою професійною діяльності, а інтегральною характеристикою готовності фахівця до певної діяльності є його професійна компетентність.

Компетентнісний підхід як парадигма вищої освіти став об'єктом досліджень багатьох сучасних українських науковців, серед яких: Л. Антонюк [2], Ю. Бойчук [4, 39], А. Вітченко [6], Н. Внукова, [17], І. Драч [35], Г. Єльникова [16], В. Олішевич [23], С. Фурдуй [60] та ін.

Компетентнісна парадигма, на думку І. Драч, ураховує той факт, що в ; умовах інформаційного суспільства не тільки неможливо, а й безглуздо постійно нарощувати кількість навчальної інформації, яка передається в ході освітнього процесу. Оскільки в цих умовах потік інформації, яку необхідно вивчити, наростає лавиноподібно та втрачає свою актуальність кожні 3-4 роки. Тому за компетентнісним підходом результатом навчання виступає не система професійних знань, умінь та навичок майбутнього фахівця, а сукупність компетентностей, визначених державою. Через те за цією парадигмою особливого значення набуває практична орієнтація та інструментальна спрямованість вищої освіти. Сучасний випускник ВНЗ має бути компетентним й мобільним фахівцем, який володіє не сукупністю знань, а способами й технологіями їх здобування [15, 4].

У сучасних умовах компетентнісний підхід як парадигма вищої освіти втілено в багатьох галузевих стандартах вищої професійної освіти, зокрема й для спеціальності психологія [8]. Зазначений стандарт містить опис компетентностей та результатів навчання, що визначені специфікою професійної підготовки студентів психологів та відповідають дескрипторам Національної рамки кваліфікації [8].

Зазначимо, що в цьому Стандарті в переліку компетентностей випускника психології визначено інтегральну компетентність, загальні компетентності та спеціальні (фахові, предметні) компетентності.

Інтегральна компетентність студента психології визначена як «здатність вирішувати складні завдання і проблеми в процесі навчання та професійної діяльності в галузі психології, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується комплексністю та невизначеністю умов і вимог» [38]. При цьому зазначено, що щонайменше 35% від загального обсягу змісту освітньої програми студентів психології має забезпечувати формування загальних й фахових компетентностей, визначених у цьому Стандарті вищої освіти [38].

Наступним важливим напрямом дослідження, що простежується як суттєва відмінність освіти XXI століття, є використання інформаційно-комп'ютерних технологій.

Проблеми використання інформаційно-комп'ютерних технологій у професійній підготовці студентів психологів розглядалися в низці праць сучасних українських дослідників, серед яких: Н. Бахмат [3], Р. Гуревич [12], [11], Н. Глуховська [19], Л1. Дітковська [24], Т. Кобильник [29], Н. Кіяновська [18], О. Кузьмінська [20], Б. Мокін [41], К. Осадча [54], В. Осадчий [56] та ін.

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій як домінуючої інновації у підготовці випускників зумовлено швидким розвитком інформаційного суспільства, яке вплинуло на всі рівні й ланки системи освіти України.

Проведений аналіз наукових праць дав змогу виокремити окремі перспективні концепти, які доцільно було б упровадити в процес підготовки магістрів психології до професійної діяльності в умовах неформальної освіти, це, зокрема, використання можливостей електронного навчання, розробка спецкурсу «Інформаційно-комп'ютерні технології у роботі студентів психології в умовах неформальної освіти» та забезпечення мотивації студентів психологів до активного використання ІКТ навчанні та майбутній професії.

Неформальна освіта як феномен сучасного українського соціуму стала об'єктом наукового та суспільного обговорення в часи інтенсивної популяризації різного роду навчальних, розвивальних або виховних послуг. При цьому значна частина замовників психологічно / зорієнтованих послуг має тенденцію до замовлення кваліфікованих спеціалістів, яких готують у рамках програми за спеціальністю психологія.

Серед головних чинників, що визначають характеристики даної версії професійної освіти, нами виділено установку на неперервність, глибоке занурення в світ інформаційно-комунікаційних технологій та використання компетентнісного підходу.

Саме ці тенденції визначають пошук концепцій формування професійної придатності й професійного становлення майбутніх випускників психології, формування особистісних стратегій діяльності, зокрема в умовах неформальної освіти.

Досліджуваний феномен ми визначаємо як необхідний інструмент професійної діяльності, що забезпечує можливість творчої самореалізації психолога, постановку й ефективне досягнення цілей та бажань клієнтів у масовій практиці недирективної освіти.

РОЗДІЛ ІІІ
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

3.1. Опис методик та вибірки дослідження

У нашому емпіричному дослідженні особливості професіоналізації психологів у процесі неформальної освіти було використано наступні методики:

1) „Суверенність психологічного простору” С.К.Нартової-Бочавер

2) Авторський опитувальник „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”

3) Авторська проективна методика „Прояви психологічних меж особистості в контакті”.

Методика „Суверенність психологічного простору” Нартової-Бочавер є стандартизованою і являється новим методом діагностики особистості [33]. Її можна проводити з респондентами підліткового віку і дорослішe. Методика включає в себе 80 тверджень, з яких формуються шість шкал: суверенність фізичного тіла (СФТ), суверенність території (СТ), суверенність звичок (СЗ), суверенність соціальних зв’язків (СС), суверенність речей (СР), суверенність цінностей (СЦ). Кожне твердження, яке подається в переліку методики, може або прийматися, або відкидатися досліджуваним. Кожна відповідь, яка співпала із ключем збільшує показник суверенності на один бал. Варіанта відповіді „Не знаю” – немає. Загальний показник суверенності підраховується шляхом додавання балів. Шкали методики розглядаються, як змістовно незалежні (кожен пункт входить в склад тільки однієї шкали), тому загальний показник суверенності дорівнює сумі показників по всіх шести шкалах. Зміст кожної зі шкал не може бути використаний для вивчення суверенності простору особистості за іншою шкалою, тобто твердження про суверенність

структури цінностей не пов’язані із суверенністю тілесного носія психологічних якостей. У ролі прикладу розглянемо таке твердження: „Мене дратувало, коли в дитинстві мені випадало носити речі старшої сестри чи брата”. Дитині пропонують одягти не свої речі, тим самим потенційно порушують межі її психологічного простору за вимірюванням „суверенність речей”. Це може наносити удар по її самооцінці, викликати у дитини відчуття своєї неповноцінності, підкорення старшому за рангом, відчуття, що її недостатньо люблять.

Кожному учаснику опитування пропонується бланк із запитаннями. На початку проведення дослідження респондентам надається інструкція в письмовому або усному вигляді, головне щоб вона була однаковою для всіх.

Інструкція: Вам пропонується оцінити твердження, які описують дитинство людини. Якщо зміст твердження стосується Вас, слід на бланку поставити галочку в комірку, яка відповідає відповіді „Так”. Якщо у Вашому житті подібних ситуацій не зустрічалося, або Вам важко згадати, як було насправді, уявіть собі найбільш вірогідну умову. Ця методика не вимірює інтелектуальні можливості, тому правильних чи неправильних відповідей не існує; кожен варіант зустрічається в реальному житті. Постарайтеся не обдумувати довго, час виконання методики – 20 хвилин.

Після проведення методики, згідно з ключем, підраховуються бали по кожній шкалі і загальний показник суверенності психологічного простору.

Ця методика може бути використана як в комплексі з іншими методами, так і в ролі основного психодіагностичного інструментарію.

Психодіагностичний опитувальник „Прояви психологічних меж особистості в контакті” – є авторським. Респондентам пропонується ряд схем, якими можуть бути представлені стосунки двох людей. Випробувані мають подумати і вказати номер тієї схеми, яка може найкраще представити їхні стосунки з певними особами в різні періоди їхнього життя. Якщо вказаної у таблиці особи у житті учасника дослідження не було або немає, вони мають залишати у комірці для відповіді порожнє місце. У вільний рядок кожної таблиці можна ввести значущу у житті особу, яка не врахована авторами тесту.

Схеми, які пропонуються респондентам, являють собою сім варіантів різновіддалених між собою двох кілець. Кільця символізують осіб, які зазначені в таблицях, а лінії кілець – власне межі. Перша таблиця стосується вікового періоду до 12 років, друга – 12-19 років, третя – сучасний етап життя, четверта – бажаний варіант досліджуваного (майбутня). За допомогою методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті" можна охарактеризувати якість контакту за суб'єктивним сприйняттям випробуваного. Модель, що лежить в основі даного проективного тесту, передбачає, що низька глибина контакту в дитячому віці свідчить про деривацію з боку найближчих осіб. Підлітковий вік має визначатись нижчою ступінню об'єднання психологічних просторів з найближчими родичами і вищою ступінню із друзями. Сучасний стан дорослого життя передбачає між особистісну взаємодію за типом „якісний контакт", а не „об'єднання". Бажаний стиль контакту відбиває внутрішній конфлікт між наявною якістю контакту та бажаною. Припускається, що рання деривація та піздня сепарація покажуть високий ступінь внутрішнього конфлікту за якістю контакту.

Високі показники за шкалою актуального та бажаного можуть свідчити про схильність до утворення психологічної залежності.

Авторами даної роботи розроблена методика *„Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості"*, яка містить 87 запитань, які об'єднані в чотири блоки: межі фізичного, межі психологічного, межі соціального, межі духовного. Кожен блок включає в себе питання стосовно минулого, актуального (теперішнього), бажаного (майбутнього). За методикою „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", блок меж фізичного простору формують такі шкали: тіло, речі, простір, час; блок „межі психологічного простору" формують межі думок, простору, психологічного часу, самосприйняття; блок меж соціального простору – втручання, об'єднання, захист, смаки; блок меж духовного простору містить питання стосовно меж культури, цінностей, самостійності (відповідальності) і межі цілей. Кожній з цих шкал відповідають групи питань. Сума балів за шкалами певного блоку дає нам загальний бал по тим чи іншим

межам. Сума балів за всіма блоками дає нам (ПГО) – загальний показник сформованості психологічних меж особистості.

Кожному респонденту пропонується бланк з 87 запитаннями. Попередньо експериментатор зачитує інструкцію: уважно прочитайте питання і пригадайте або уявіть собі описану ситуацію. Виберіть і вкажіть у бланку відповідь, яка найповніше відображає вашу звичайну реакцію на таку ситуацію. Цей тест не вимірює інтелектуальні здібності, тому правильних і неправильних відповідей не існує, кожен варіант зустрічається у реальному житті. Намагайтеся не розмірковувати довго, час заповнення тесту – 20 хвилин.

У дослідженні взяли участь 60 респондентів: 20 з них – студенти-психологи другого курсу, 20 – студенти-психологи п'ятого курсу, 20 – працюючі психологи. Різниця у рівнях фахової підготовки професійних груп – три роки стажу.

Статистичну обробку результатів дослідження здійснювали за допомогою непараметричних критеріїв кореляції Спірмена, порівняння Мана – Уітні, однофакторного дисперсійного аналізу Крескаля – Уолеса [55].

3.2. Зв'язок віку і професіоналізації з особливостями психологічних меж особистості у студентів психологів (за напрямком неформальної освіти)

У ході дослідження змін психологічних меж особистості у студентів психологів в процесі професіоналізації, в нас виникло питання щодо впливу віку на ці зміни. Тобто, чи дійсно на формування психологічних меж особистості психологів впливає специфіка професійної діяльності, чи це обумовлюється тільки віковими змінами. Доцільним буде порівняти кореляційні зв'язки між шкалами авторської методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості" і віком, кореляційні зв'язки між даними шкалами і віком за авторським дослідженням.

Вибірку дослідження складали 60 осіб, які не отрумують неформальну освіту з психології. Така сама кількість респондентів формує вибірку авторського дослідження, які отримують неформальну освіту, з них 20 осіб – студенти-психологи другого курсу (1 ступінь гешталь-терапії), 20 – студенти-психологи п’ятого курсу (когнітивно-поведінковий напрямок), 20 – працюючі психологи (які вже 3 ступінь гешталь-терапії, отримують інші види неформальної освіти) . Ці три групи отримують неформальну освіту, таку як Порівняння коефіцієнтів кореляції представлені в таблиці 3.1.

Зв’язок між віком та межами фізичного простору (відповідно і з всіма шкалами, які формують цей блок), за авторським дослідженням достовірно вищий ніж у дослідної групи, яка не отримує неформальну освіту з психології. Показники рівня сформованості меж фізичного простору психологів за авторським дослідженням, вказують на те, що з віком вони стають жорсткішими. Це може бути пов’язано із поступовим завищенням вимог людини до міжособистісних стосунків, а отже і до свого тіла, речей і простору. Також це може пояснюватись формуванням з віком більш чітких меж взаємодії з оточенням. За шкалою психологічних меж фізичного часу отримано помірний прямий кореляційний зв’язок з віком. Можливо, це пов’язано із набуванням людиною нових соціальних ролей на кожному наступному етапі життя.

За авторським дослідженням, отримані помірні оберненні кореляційні зв’язки респондентів із показниками психологічних меж думок (r = -0,40), самосприйняття (r = -0,49), а за показником психологічних меж почуттів – сильний обернений зв’язок (r = -0,69). Відповідно до цього виявлено сильний обернений зв’язок віку з показником меж психологічного простору (r = -0,69), тобто з віком ці межі проходять процес диференціації. За даними дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з психології, достовірного кореляційного зв’язку між зазначеними шкалами і віком не виявлено.

Зв’язок віку з показниками об’єднання меж, захисту меж, а отже і з межами соціально простору, за авторським дослідженням достовірно вищий ніж за дослідженнями у дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з

психології.За показниками, які представляють межі соціального простору, нами виявлено сильний обернений зв’язок із віком. Це очевидно, бо з віком людина починає ставати розбірливою у стосунках з оточуючими, стає більш обережною, вимогливою, чітко визначеною щодо психологічної дистанції з оточуючими.

Таблиця 3.1.

Показники кореляційних зв’язків між шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості” і віком, за дослідженням дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з психології, і авторським дослідженням

Шкали методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”.	**Коефіцієнти кореляції показників рівня сформованості психологічних меж особистості з віком, за дослідженням дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з психології**	**Коефіцієнти кореляції показників рівня сформованості психологічних меж особистості з віком за авторським дослідженням.**
Психологічні межі тіла	-0,11	-0,43*˅
Психологічні межі простору	-0,37*	-0,54*˅
Психологічні межі світу речей	-0,01	-0,57*˅
Межі фізичного часу	0,2	0,56*˅
Межі фізичного простору	-0,32**˅**	-0,57*˅
Психологічні межі думок	0,00	-0,40*˅
Психологічні межі почуттів	-0,18	-0,69*˅
Психологічні межі самосприйняття	-0,03	-0,49*˅
Межі психологічного простору	-0,01	-0,69*˅
Об’єднання меж	-0,01	-0,76*˅
Захист меж	-0,58**˅**	-0,63*˅
Межі соціального простору	-0,3**˅**	-0,73*˅
Психологічні межі цілей	-0,01	-0,41*˅
Психологічні межі самостійності і відповідальності	-0,02	-0,49*˅
Психологічні межі цінностей	-0,27**˅**	-0,64*˅
Психологічні межі особистості	-0,08	-0,73*˅

Продовження таблиці 3.1

Психологічні межі дитинства	-0,22	-0,27*ˇ
Психологічні межі духовного простору	-0,32*	-0,64*ˇ
Межі культури	-0,32*	-0,01*ˇ
Бажані межі	-0,64*	-0,02*ˇ
Актуальні межі	-0,39*	-0,82*ˇ

Примітка: * - достовірність коефіцієнтів кореляції p≤0,05
ˇ - достовірність різниць між коефіцієнтами кореляції p≤0,05

Показники кореляційних зв'язків між віком та шкалами, які формують межі духовного простору (МДП) в авторському дослідженні, достовірно перевищують ці показники у дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з психології. За даними авторського дослідження, помірні обернені зв'язки із віком виявлено за шкалами: психологічні межі цілей (r = -0,41), самостійності і відповідальності (r = -0,49) і цінностей (r = -0,64), які в свою чергу формують психологічні межі духовного простору. Отже, з віком відбувається диференціація психологічних меж духовного простору, що може бути пов'язано з особливостями професійної діяльності психологів. Наявність знань про особливості особистості, закономірності її розвитку, а можливо і саме розуміння поняття меж, може стимулювати цю диференціацію.

Дані дослідження дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з психології, свідчать про відсутність кореляційного зв'язку між віком і показником психологічних меж в період дитинства. Нами отримано слабкий обернений зв'язок між віком і показником психологічних меж дитинства (r = -0,27). Ймовірно, що з віком у людини змінюється оцінка дитячих років, що може бути пов'язано із віковою диференціацією психологічних меж особистості. Людина починає оцінювати свої психологічні межі в дитинстві, відповідно до вже сформованих актуальних меж.

За авторським дослідженням отримано сильний обернений кореляційний зв'язок віку із загальним показником рівня сформованості психологічних меж особистості психологів (r = -0,73), в свою чергу за дослідженням дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з

психології, між віком і загальним показником кореляційного зв'язку не виявлено.

Отже, за даними авторського дослідження і за дослідженням дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з психології, вікові зміни особистості супроводжуються диференціацією психологічних меж. Кореляційні зв'язки між віком і показниками рівня сформованості психологічних меж особистості, за даними авторського дослідження достовірно вищі ніж відповідні кореляційні зв'язки за дослідженням дослідної групи, яка не отрумує неформальну освіту з психології, отже цей зв'язок забезпечується іншим додатковим фактором, яким справедливо може бути професіоналізація психологів.

У таблиці 3.2, представлені кореляційні зв'язки між шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості".

Виявлено сильний прямий кореляційний зв'язок між показниками рівня сформованості меж психологічного простору (МПП) і межами почуттів, самосприйняття і думок. Тобто, якщо МПП будуть змінюватися (ставати дифузними або диференційованими), так само змінюватимуться межі думок, почуттів і самосприйняття, або навпаки при зміні останніх, будуть змінюватися межі психологічного простору. Це свідчить про високу внутрішню узгодженість в межах блоку МПП. Сильний прямий кореляційний зв'язок спостерігається між МПП і межами соціального простору (МСП). Це очевидно, оскільки суверенність психологічного простору визначає особливості диференціації соціального простору. Отриманий сильний кореляційний зв'язок між МПП і блоком що характеризує стан психологічних меж особистості в актуальний момент часу. Можемо припустити, що саме стан МПП в більшій мірі визначає актуальний стан суверенності усього психологічного простору людини. Тому якщо змінювати межі психологічного простору, будуть змінюватися актуальні межі і навпаки, формування актуальних меж веде за собою формування відповідним чином МПП.

Межі тіла і межі речей визначають межі фізичного простору людини. Якщо межі тіла і речей проходять процес диференціації, то цей самий процес

проходять межі фізичного простору (МФП) і навпаки. Згідно з цим ми отримали сильні кореляційні зв'язки між межами фізичного простору та межами тіла і речей.

Сильний позитивний кореляційний зв'язок був виявлений між актуальними межами і межами духовного простору. Так само як межі психологічного простору і межі соціального простору, межі духовного простору формують актуальні межі людини. Тому, якщо межі духовного простору будуть формуватися на кшталт дифузних, то таким самим чином змінюватимуться і актуальні межі.

Таблиця 3.2.

Показники кореляційних зв'язків між окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості"

Шкали методики	Тіло	Речі	ПМО	МПП	Актуал.	Думки	Простір	МСП	Самост.і відповід.
МФП	0,67	0,68	0,73	0,57	0,63	0,39	0,58	0,53	0,36
Почуття	0,39	0,49	0,72	0,77	0,74	0,37	0,55	0,64	0,47
МПП	0,46	0,51	0,90	1,00	0,78	0,79	0,53	0,73	0,62
Самоспр.	0,44	0,46	0,73	0,71	0,58	0,59	0,45	0,71	0,44
Об'єднання	0,51	0,45	0,74	0,65	0,79	0,39	0,69	0,80	0,45
Захист	0,38	0,47	0,77	0,67	0,72	0,48	0,55	0,79	0,62
МСП	0,44	0,53	0,85	0,73	0,76	0,43	0,55	1,00	0,60
МДП	0,50	0,39	0,88	0,68	0,71	0,49	0,55	0,69	0,81
ПМО	0,57	0,59	1,00	0,90	0,81	0,65	0,65	0,85	0,70

Примітка: представлені в таблиці коефіцієнти кореляції достовірні при $p \leq 0,05$

Виявлені сильні позитивні кореляційні зв'язки між актуальними межами і межами почуттів, об'єднанням меж, захистом меж, межами соціального простору. В межі соціального простору входять такі ознаки як: об'єднання

меж і захист меж. Отже, якщо впливати на актуальні межі, то відповідно будуть змінюватися МСП разом з об’єднанням меж та захистом меж і навпаки, якщо впливати на останні, будуть змінюватися актуальні межі. Ми отримали потужний позитивний кореляційний зв’язок між актуальними межами і межами почуттів. Тобто якщо збільшувати чи зменшувати показники меж почуттів, то відповідно будуть змінюватися актуальні межі і навпаки. Це цілком справедливо адже, як ми вже зазначали існує сильний зв’язок між актуальними межами і МПП, а межі почуттів входять в склад меж соціального простору, звідси і сильний прямий зв’язок.

Виявлені потужні позитивні кореляційні зв’язки між межами соціального простору та об’єднанням меж і захистом меж. Такий зв’язок є логічним, за рахунок того, що складовими МСП є об’єднання меж і захист меж. Якщо порушуються захист меж і об’єднання меж, то відповідно межі соціального простору не можуть ефективно функціонувати. Сильний прямий кореляційний зв’язок виявлено між межами соціального простору і межами духовного простору. Щоб повноцінно функціонувати в соціумі, людині потрібні: цілі, культура, цінності та самостійність (відповідальність) і звичайно їх гармонійно-сформовані межі. Межі цих елементів є складовими меж духовного простору людини. Отже формування певним чином меж духовного простору, веде за собою формування таким самим чином меж соціального простору і навпаки.

Сильний прямий кореляційний зв’язок виявлено між загальним показником рівня сформованості психологічних меж особистості (ПМО) і межами психологічного простору. Відповідно такі самі зв’язки наявні між ПМО, межами почуттів і межами самосприйняття, які в свою чергу входять до складу МПП.

Між психологічними межами особистості і межами соціального простору ми отримали потужний позитивний кореляційний зв’язок. Тобто, якщо МСП будуть змінюватися на ригідні, то показники ПМО будуть збільшуватись і ми поступово будемо отримувати жорсткі психологічні межі особистості. Сильний прямий кореляційний зв’язок спостерігається між

психологічними межами особистості та межами захисту і межами об’єднання. Це очевидно, бо саме ці межі формують блок меж соціального простору.

Отримано сильний позитивний кореляційний зв’язок між психологічними межами особистості і актуальними межами, що є цілком логічно. Власне оцінка психологічних меж людини на даний момент (ПМО) – це і є актуальні межі особистості. В цьому випадку ці поняття ототожнюються.

Психологічні межі особистості є загальним поняттям, яке включає в себе межі психологічного простору, межі соціального простору і межі фізичного простору. Сильний прямий кореляційний зв’язок ПМО ми виявили з кожним із цих блоків. Ці зв’язки є цілком логічними. Тобто формування всіх блоків меж і кожного блоку окремо, обумовлює формування ПМО. Так як зв’язки між ними є позитивними то зі збільшенням показників будь-якого блоку меж, або кількох блоків, показники психологічних меж особистості будуть збільшуватися і навпаки, зміни ПМО ведуть за собою зміни МФП, МПП, МСП і МДП. Помірний позитивний зв’язок ми отримали між межами соціального простору і межами фізичного простору. При зменшенні показників МФП, зменшуються показники МСП, так само при збільшенні показників одних, збільшуються інші і навпаки. Якщо межі фізичного простору формуються до ригідних, то відповідно стають жорсткими межі об’єднання, захисту і разом з цим межі соціального простору. Так само при зміні меж соціального простору, аналогічним чином змінюються межі фізичного простору.

Прямий помірний кореляційний зв’язок виявлено між межами простору і МФТ. Якщо впливати на показники меж простору, очевидні будуть зміни меж фізичного простору. Так само, змінюючи рівень сформованості МФП, ми автоматично змінюємо рівень сформованості всіх меж, які входять в цей блок разом із межами простору.

Між межами простору і об’єднанням та захистом меж існує помірний прямий кореляційний зв’язок. Якщо межі простору особистості будуть ригідними, то і процес об’єднання меж буде складнішим і навпаки.

Відповідно, якщо межі простору людини будуть дифузними, то і захист особистісних меж буде слабкий.

Коефіцієнти кореляції в середині авторської методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості" свідчать про внутрішню узгодженість як окремих блоків так і всього тесту в цілому.

Отже, отримані сильні прямі кореляційні зв'язки між окремими шкалами авторської методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", свідчать про надійність запропонованого методу дослідження.

Розглянемо кореляційні зв'язки між шкалами авторської методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті" в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) (рис.3.3.).

Отримано помірний позитивний зв'язок між межами глибинного контакту на сучасному етапі життя, в підлітковому та юнацькому віці. Період підліткового віку і юнацтва є найближчим для всіх трьох груп респондентів в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) і відповідно до їх сучасного етапу життя. Можемо припустити що за короткий період часу психологічні межі не можуть значно змінитися. Тому імовірним є те, що сформовані психологічні межі респондентів в професійній группі (за напрямком неформальної освіти)на сучасному етапі життя, будуть схожі на сформовані певним чином психологічні межі в підлітковому і юнацькому віці, які поступово змінюються з віком.

Таблиця 3.3.

Показники кореляційних зв'язків між окремими шкалами методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті" в професійній группі (за напрямком неформальної освіти)

Шкали методики	Підліт. і юнацтво	Сучасн.етап життя	Бажаний варіант
До 12 років	0,33	0,34	0,47
Підліт.і юнацтво	1,00	0,61	0,46
Сучасн.етап життя	0,61	1,00	0,74

Примітка: представлені коефіцієнти кореляції достовірні при $p \leq 0,05$

Виявлені слабкі прямі зв'язки між межами в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) в період до 12 років та межами в період підліткового віку і юнацтва. Те, яким чином формуються межі в дитинстві, безпосередньо впливає на те, які вони будуть бажані в дорослому віці. Тому, те яким чином сформувалися психологічні межі в період до 12 років, буде впливати на формування меж в підлітковому, юнацькому віці і межі на сучасному етапі життя. За рахунок того, що людина може оцінювати свої межі в дитинстві відповідно до вже сформованих актуальних меж, може пояснюватися те, що при збільшені показників на сучасному етапі життя будуть збільшуватись показники меж в дитячі роки.

Отримано потужний позитивний зв'язок між показниками меж на сучасному етапі життя і бажаним варіантом меж. Тобто, зміна перших обумовлює зміну других і навпаки.

Помірні прямі кореляційні зв'язки виявлені між в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) показником бажаного варіанту меж та показниками психологічних меж в період до 12 років, підлітковий період і

юнацтва. Тобто, при зміні одного показника, так само будуть змінюватися інші й навпаки.

Отже, отримано помірні та сильні кореляційні зв'язки між шкалами авторської методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті" в професійній групі (за напрямком неформальної освіти), що свідчить про внутрішню узгодженість, а отже і надійність цієї методики.

Валідність авторських методик „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості" і „Прояви психологічних меж особистості в контакті" в професійній групі (за напрямком неформальної освіти), підтверджується наявністю достатньої кількості коефіцієнтів кореляції зі шкалами стандартизованої методики Нартової-Бочавер „Суверенність психологічного простору". Результати представлені в таблиці 3.4.

Отримані обернені слабкі кореляційні зв'язки між показником СФТ та психологічними межами тіла і психологічними межами фізичного простору. Тобто, якщо показники суверенності фізичного тіла будуть збільшуватися, то відповідно показники МФП і психологічних меж сприйняття власного тіла будуть зменшуватися, що вказує на більшу диференціацію.

Між показниками психологічних меж в професійній групі (за напрямком неформальної освіти), в період дитинства і показниками СФТ, СС, СПП, виявлено слабкі обернені кореляційні зв'язки. Тобто при зміні останніх, відповідним чином зміняться перші й навпаки. Це очевидно, тому що, всі чотири шкали вимірюють рівень сформованості психологічних меж особистості в професійній групі (за напрямком неформальної освіти), в період дитинства.

Таблиця 3.4.

Коефіцієнти кореляції показників рівня сформованості психологічних меж особистості за методиками „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", „Прояви психологічних меж особистості в контакті" зі шкалами методики Нартової-Бочавер „Суверенність психологічного простору"

Шкали методик	**СФТ**	**СТ**	**СС**	**СЗ**	**СР**	**СЦ**	**СПП**
Психол.межі фізичного простру	-0,27*	0,12	-0,33*	-0,04	-0,36*	-0,03	-0,37*
Межі психол.простору	-0,19	-0,02	-0,48*	-0,06	-0,25*	-0,03	-0,35*
Психол.межі соц. простору	-0,16	-0,06	-0,47*	0,01	-0,27*	-0,05	-0,43*
Психол.межі духовного простору	-0,20	-0,06	-0,50*	-0,09	-0,26*	-0,07	-0,43*
Психол.межі особистості (загальний показник)	-0,19	0,00	-0,50*	-0,09	-0,30*	-0,08	-0,49*
Психол.межі в період дитинства	-0,31*	0,05	-0,41*	0,11	-0,07	-0,07	-0,32*
Актуальні психол.межі	-0,22	-0,07	-0,52*	-0,07	-0,28*	-0,02	-0,46*
Психол.межі в період до 12 р.	-0,37*	-0,02	-0,25*	-0,26*	0,16	0,03	-0,32*

Примітка: ***** - достовірність коефіцієнтів кореляції $p \leq 0,05$

Якщо у респондента в професійній групі (за напрямком неформальної освіти), відмічено гармонійно-сформовані психологічні межі в дитинстві, то психологічний простір, фізичне тіло і соціальні зв'язки в дитинстві у нього не можуть виявитися депривованими.

Виявлено слабкі кореляційні зв’язки між показниками меж психологічного простору і показниками СР і СПП. Тобто при зменшенні показників МПП, показники суверенності психологічного простору будуть збільшуватися, відповідно ця суверенність буде зростати. Очевидно, формування меж психологічного простору в бік більшої дифузності буде стимулювати депривацію психологічного простору.

Помірний обернений зв’язок МПП ми отримали з показником суверенності соціальних зв’язків. Тобто із зміною МПП на дифузні чи ригідні, буде відбуватися депривація соціальних зв’язків. Цей факт відповідає висновкам, які ми зробили за окремими шкалам авторської методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”.

Отримано помірні обернені кореляційні зв’язки між межами соціального простору та показниками суверенності соціальних зв’язків, суверенності психологічного простору. Тобто, якщо психологічні межі соціального простору будуть жорсткими, то відповідно порушеними будуть соціальні зв’язки. Відповідно, якщо СПП буде порушуватися, то будуть порушуватися межі соціального простору, тобто людина буде або розчинятися в соціумі (дифузні психологічні межі), або відгороджуватися від нього (ригідні психологічні межі).

Між показником меж духовного простору і показниками суверенності зв’язків, суверенності речей, суверенності психологічного простору виявлені помірні обернені кореляційні зв’язки. Зміна показника МДП буде обумовлювати зміну показників суверенності соціальних зв’язків(СС) , суверенності речей(СР), суверенності психологічного простору(СПП) й навпаки.

Логічним є виявлений помірний обернений кореляційний зв’язок між психологічними межами особистості в професійній группі (за напрямком неформальної освіти), і суверенності психологічного простору, оскільки гармонійно-сформовані межі будуть стимулювати формування високої суверенності психологічного простору і навпаки.

Отримані помірні обернені кореляційні зв’язки меж в актуальний період життя із показниками СС, СР, СПП. Це очевидно, бо, як ми вже зазначали, оцінка психологічних меж в дитячі роки може відбуватися відповідно до вже сформованих психологічних меж.

Отримані слабкі обернені кореляційні зв’язки між показниками психологічних меж в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) в період до 12 років та показниками СФТ, СС, СП, СПП. Тобто зміна одних показників передбачає зміну інших і навпаки. Це є цілком логічно, адже результати за шкалами методики „Суверенність психологічного простору” в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) дають нам оцінку дитячої ситуації так само, як і показник психологічних меж особистості в період до 12 років.

Отже, узгодженість результатів дослідження сформованості психологічних меж особистості в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) за авторськими методиками та стандартизованою методикою С.К.Нартової-Бочавер свідчить про конкурентну валідність розробленого інструментарію.

3.2. Особливості психологічних меж особистості, якості контакту, та суверенності психологічного простору в професійній группі (за напрямком неформальної освіти).

Для дослідження особливостей психологічних меж особистості в професійній группі (за напрямком неформальної освіти), була використана авторська методика „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”. Вона вимірює рівень сформованості меж чотирьох просторів (блоків), які в свою чергу складаються з відповідних шкал. Показники психологічних меж тіла, психологічних меж простору, психологічних меж речей, психологічних меж фізичного часу формують блок – межі фізичного простору (МФП). Блок меж психологічного простору (МПП) включає в себе

шкали: психологічні межі думок, психологічні межі почуттів, межі психологічного часу, психологічні межі самосприйняття. Показники втручання в психологічні межі, об'єднання психологічних меж, захисту психологічних меж і психологічних меж смаків, формують психологічні межі соціального простору (МСП). В блок межі духовного простору (МДП) входять психологічні межі цілей, психологічні межі самостійності і відповідальності, психологічні межі цінностей та психологічні межі культури.

На рисунку 3.1. представлені показники рівня сформованості психологічних меж особистості в професійній групі (за напрямком неформальної освіти) за окремими блоками.

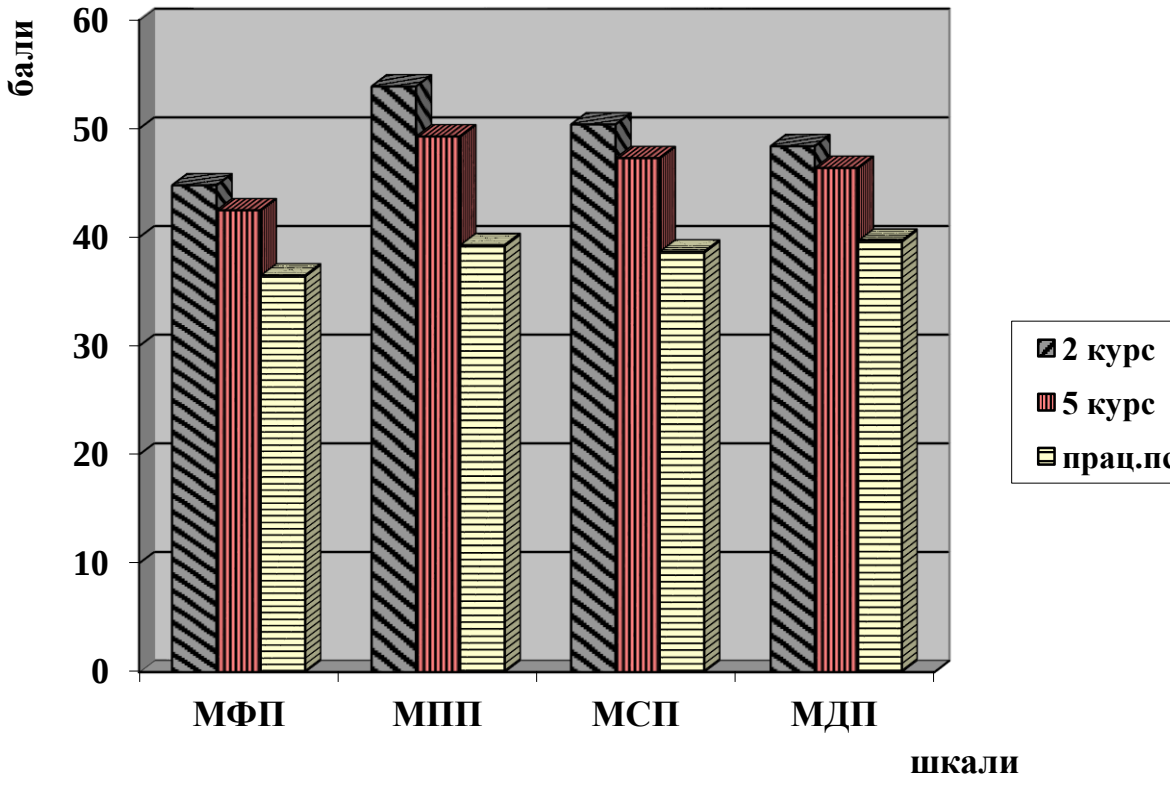

Рис. 3.1. Показники рівня сформованості психологічних меж особистості в професійній групі (за напрямком неформальної освіти) за блоками методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", студентів-психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів (n_1=20, n_2=20, n_3=20)

Примітка: ***** - достовірна різниця ($p \leq 0,05$): МФП- психологічні межі фізичного простору, МПП-межі психологічного простору, МСП- психологічні межі соціального простору, МДП – психологічні межі духовного простору.

Виявлено достовірну різницю між студентами-психологами і професійними психологами в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) за шкалою „межі фізичного простору". Дані вказують на те, що перші мають дифузні межі фізичного простору, а другі – диференційовані. Можна припустити, що студенти-психологи не мають чіткого уявлення і розуміння меж фізичного простору і простору оточуючих. Вони можуть не свідомо порушувати межі інших людей, та впускати інших в свої межі, при цьому не відчувати дискомфорту чи зніяковіння. У працюючих психологів межі фізичного простору є жорсткішими. Можна припустити, що вони чітко усвідомлюють де своє, а де чуже, поважають межі фізичного простору оточуючих. Якщо підійти до людини з диференційованими межами надто близько, вона буде відчувати дискомфорт та неприємні відчуття і відхилиться чи відійде назад. Така людина наврядчи буде чекати роздратування – перші ж неприємні почуття викличуть у неї адекватну реакцію. Людина з диференційованими межам буде відчувати, що порушуються психологічні межі її фізичного простору. Це відбувається підсвідомо, відповідно до сформованих меж. Диференціація психологічних меж фізичного простору психологів в процесі професіоналізації ймовірно обумовлюється специфікою професійної діяльності.

За показниками меж психологічного простору виявлено достовірну різницю між трьома групами. Можна казати про те, що у психологів другого курсу – прозорі межі психологічного простору, у студентів-психологів п'ятого курсу – більш гармонійно сформовані, а працюючі психологи мають диференційовані межі психологічного простору. На відміну від фізичного простору, межі психологічного простору у психологів формуються і змінюються помітніше в процесі набуття кваліфікації. Це може обумовлюватися розширенням психологічних знань в процесі фахової підготовки, знанням особливостей психічної діяльності людини та

особистісних особливостей взагалі. Тому видно різницю у всіх трьох групах респондентів, які мають різні рівні обізнаності в психології.

Виявлені достовірні різниці за показниками психологічних меж соціального простору між психологами другого курсу, п’ятого і працюючими психологами в професійній группі (за напрямком неформальної освіти). Тобто, з кожним наступним рівнем неформальної освіти, психологи стають більш компетентними при побудові стосунків з оточуючими, встановлюють певні норми і принципи взаємодії з іншими людьми. Вони вимагають поваги і дотримання цих принципів від оточуючих. З віком психологи починають формувати постійне коло близького оточення, визначаються з психологічною дистанцією при взаємодії з соціумом, усвідомлюють психологічні межі свого соціального простору, поважають і намагаються не порушувати межі соціального простору оточуючих.

Студенти-психологи достовірно відрізняються від професійних психологів за показниками меж духовного простору. У працюючих психологів МДП є диференційованим, у студентів-психологів – вони дифузні.

Отже, професіоналізація психологів супроводжується формуванням та диференціацією всіх типів психологічних меж особистості.

Психологічні межі фізичного простору є одними з перших які формуються у людини. Саме завдяки їм людина відокремлює себе від оточення як фізичний організм.

Розглянемо показники рівня сформованості психологічних меж фізичного простору за окремими шкалами в професійній группі (за напрямком неформальної освіти), на рисунку 3.2.

Отримано достовірну різницю між працюючими психологами та студентами-психологами другого і п’ятого курсів, в професійній группі (за напрямком неформальної освіти), за показником сформованості психологічних меж власного тіла. Студенти-психологи другого та п’ятого курсів за даною шкалою достовірно не відрізняються. Ймовірно у психологів в процесі набуття неформальної освіти відбувається диференціація психологічних меж тіла. Тіло людини являється інструментом для здійснення

фізичного контакту з оточенням. Людина розвивається в системі соціальних відносин. Усі тілесні функції і тіло взагалі, проходять процес соціалізації, який в свою чергу і стимулює диференціацію меж.

Очевидно, що з кожним наступним етапом неформальної освіти, психологи в професійній группі (за напрямком неформальної освіти), проходять і певні ступені соціалізації, набувають досвіду, формують певні принципи, норми, правила, вимоги до себе і в тому числі вимоги до свого тіла та його меж. Ймовірно, що студенти-психологи в процесі фахової підготовки тільки формують розуміння себе, своїх почуттів, свого тіла, тоді як працюючі психологи більш визначені зі своїми межами. Сформованість психологічних меж власного тіла, проявляється в процесі взаємодії людини з оточуючими. Одним з показників може являтись та відстань, яку людина обирає під час контакту з оточуючими. Людина з диференційованими межами буде відчувати дискомфорт при наближенні іншої людини надто близько. Диференційовані межі тіла передбачають розуміння того, яким є власне тіло, які його потреби, бажання і уміння прислуховуватися до того, що говорить власне тіло. Психічне та психологічне благополуччя прямо пов’язано з фізичним здоров’ям.

Достовірні різниці між трьома групами отримано за шкалами: межі простору і межі речей. Можемо припустити, що в процесі набуття неформальної освіти, а відповідно і з віком, психологи чітко формують межі простору і речей, які є його невід’ємною складовою. Межі простору людини дозволяють їй чітко визначитись із закінченням свого простору та початком чужого. Але диференційовані межі простору означають не тільки усвідомлення людиною своїх меж, але й вміння відчувати межі оточуючих і поважати їх. Тобто з віком і з кожним наступним кроком у професійній діяльності, психологи не тільки формують розуміння меж свого простору, а розуміють і поважають межі простору інших людей.

Психологічні межі фізичного часу визначають пунктуальність людини, те як вона розпоряджається своїм часом, як структурує його і наскільки поважає час інших.

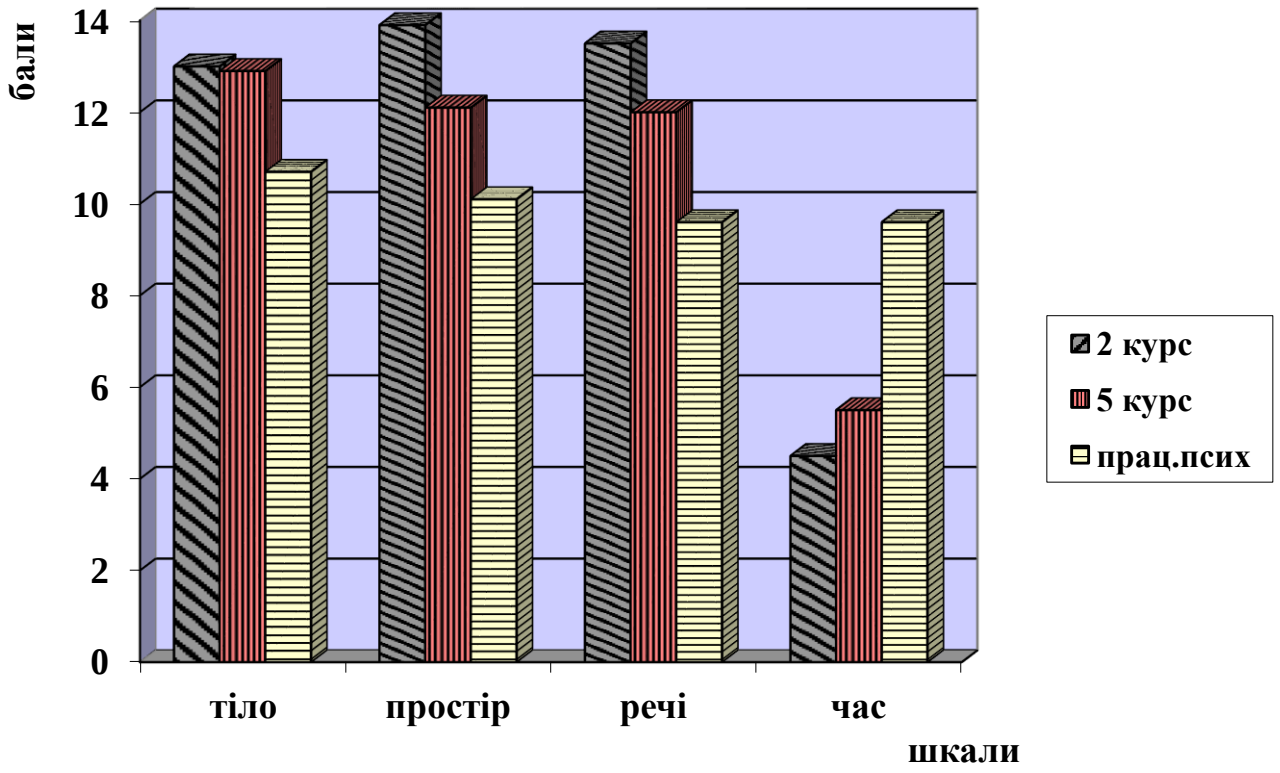

Рис. 3.2. Показники рівня сформованості психологічних меж фізичного простору за окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", студентів-психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів (n_1=20, n_2=20, n_3=20) в професійній группі (за напрямком неформальної освіти)

Примітка: ***** - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Виявлено достовірну різницю за показником психологічних меж фізичного часу, між респондентами трьох груп, в професійній группі (за напрямком неформальної освіти). Дані свідчать про те, що в процесі набуття неформальної освіти у психологів межі часу стають більш гнучкими. Можна припустити, що формування таких меж часу пов'язано з розширенням та збільшенням кількості обов'язків психолога як фахівця, та із розподілом часу між новими соціальними ролями, які психолог і будь-яка людина набуває на кожному наступному етапі свого життя.

Отже, специфіка професійної діяльності психологів в професійній групі (за напрямком неформальної освіти), обумовлює гармонізацію їх психологічних меж фізичного простору в процесі набуття кваліфікації.

За часом початку формування, психологічні межі фізичного простору еволюційно випереджають межі психологічного простору. Результати діагностики сформованості особистісних меж психологічного простору психологів в професійній групі (за напрямком неформальної освіти), показані на рис. 3.3.

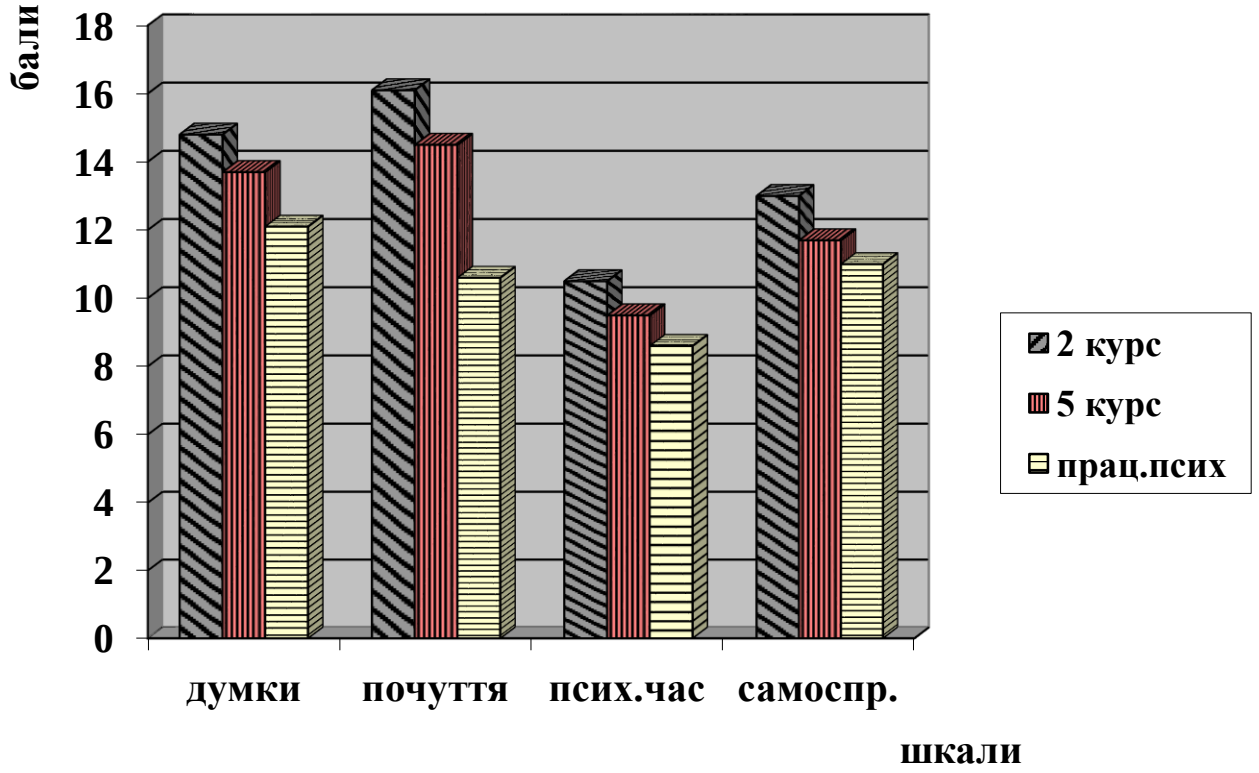

Рис. 3.3. Показники рівня сформованості меж психологічного простору за окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", студентів психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів (n_1=20, n_2=20, n_3=20) в професійній групі (за напрямком неформальної освіти)

Примітка: *****достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

За показниками психологічних меж думок та почуттів отримано достовірну різницю між трьома групами (за напрямком неформальної освіти). Можемо казати про те, що межі думок у психологів в процесі неформальної фахової підготовки і з віком, стають жорсткішими. Тобто вони починають впевненіше відстоювати власну думку і не бояться визнати свою неправоту. Разом з тим вони дотримуються своїх переконань і поважають інших. Виходячи з того, що із зменшенням рівня кваліфікації психологів, межі думок стають більш розмитими, можна припустити, що у студентів-психологів другого курсу рівень конформності вищий за рівень конформності в інших двох групах. Найменший рівень конформності має характеризувати практичних психологів. Це може бути пов'язано з специфікою професійної діяльності психолога. Саме з набуванням знань про особливості особистості, моделі її поведінки у різних ситуаціях, про існуючі маніпуляції з боку інших людей і способи впливу на оточуючих, психолог стає більш стійким до впливів і нав'язування чужої думки.

Достовірну різницю отримано між показниками сформованості психологічних меж почуттів респондентів трьох груп (за напрямком неформальної освіти). Це вказує на те, що з кожним наступним рівнем неформальної освіти, психологічні межі почуттів психологів набувають більшої здатності до диференціації. Очевидно, психологи в процесі навчання починають краще розуміти себе і свої почуття, чітко розмежовувати те, що їм подобається, а що ні, визначаються зі своїми симпатіями і антипатіями. Можна припустити, що студенти-психологи знаходяться на етапі розуміння своїх почуттів, формування психологічних меж почуттів тоді, як працюючі психологи менше піддаються емоційному зараженню, набувають навичок емпатії у смислі розуміння почуттів та емоційних станів інших людей. Саме ці фактори пояснюють відмінність у диференціації меж почуттів психологів з різними рівнями фахової підготовки.

Отже, студенти-психологи 2-го і 5-го курсів достовірно відрізняються між собою та від професійних психологів за показниками психологічних меж

думок і почуттів. З підвищенням рівня професійної підготовки ці межі гармонізуються.

Психологічний простір формується у безпосередній взаємодії з оточенням. Спосіб соціальної взаємодії визначається сформованістю на базі психологічного простору особистості – соціальних меж.

Дифеніція соціального простору в авторській моделі має чотири маніфестації: втручання, об'єднання, захист та смаки (рис. 3.4.)

З рисунку видно, що студенти психологи в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) достовірно відрізняються від працюючих психологів за показником об'єднання меж та за шкалою – „захист психологічних меж". Результати отримані за шкалою об'єднання психологічних меж, вказують на те, що з підвищенням рівня кваліфікації (за напрямком неформальної освіти), процес цього об'єднання у психологів стає більш значущім, в деякій мірі складнішим і відповідальнішим. Ми говоримо про об'єднання всіх меж, тому це стосується і фізичного, і соціального, і духовного аспекту. Можемо припустити, що студенти психологи другого курсу є менш розбірливими і вибагливими у стосунках з оточуючими, що може пояснюватися відсутністю чітко визначеного кола спілкування, не до кінця сформованого ідеалу близького оточення, чи близької людини.

Студенти-психологи другого курсу в професійній группі (за напрямком неформальної освіти), можуть частіше переживати почуття закоханості, слідувати модним тенденціям, навіть якщо це не зовсім зручно і не зовсім те, що їм потрібно, також можуть піддаватися нав'язуванню чужої думки частіше ніж студенти-психологи п'ятого курсу, які в свою чергу є більш вимогливими до себе і до інших, мають більш-менш визначені смаки, власну думку, яку можуть відстояти. Відповідно працюючі психологи, в професійній группі (за напрямком неформальної освіти), в силу свого віку і психологічного стажу, вже чітко уявляють тих людей, яких можна підпустити ближче до себе, а яких треба тримати на відстані. Тобто вони стають обережними і впевненими щодо психологічної дистанції з оточуючими. У процесі професіоналізації психологи

починають вимагати поваги і дотримання встановлених ними меж у взаємодії з оточуючими і в свою чергу поважають межі інших людей.

Показники здатності захисту психологічних меж особистості вказують на те, що з кожним наступним рівнем набуття кваліфікації і відповідно з віком, захист меж у психологів стає сильнішим. Можемо говорити про те, що у студентів-психологів цей захист слабший ніж у працюючих психологів. Тобто останні, в більшості випадків, можуть ясно і впевнено виразити те що їм подобається, а що ні, можуть відмовитися від того, що їм не по душі, можуть впевнено відхилити пропозиції, які не влаштовують, постояти за себе і відстояти свою думку. Проте психологам зі стажем важче переступити через свої принципи. Студентам-психологам складніше казати „Ні", через побоювання образити людину.

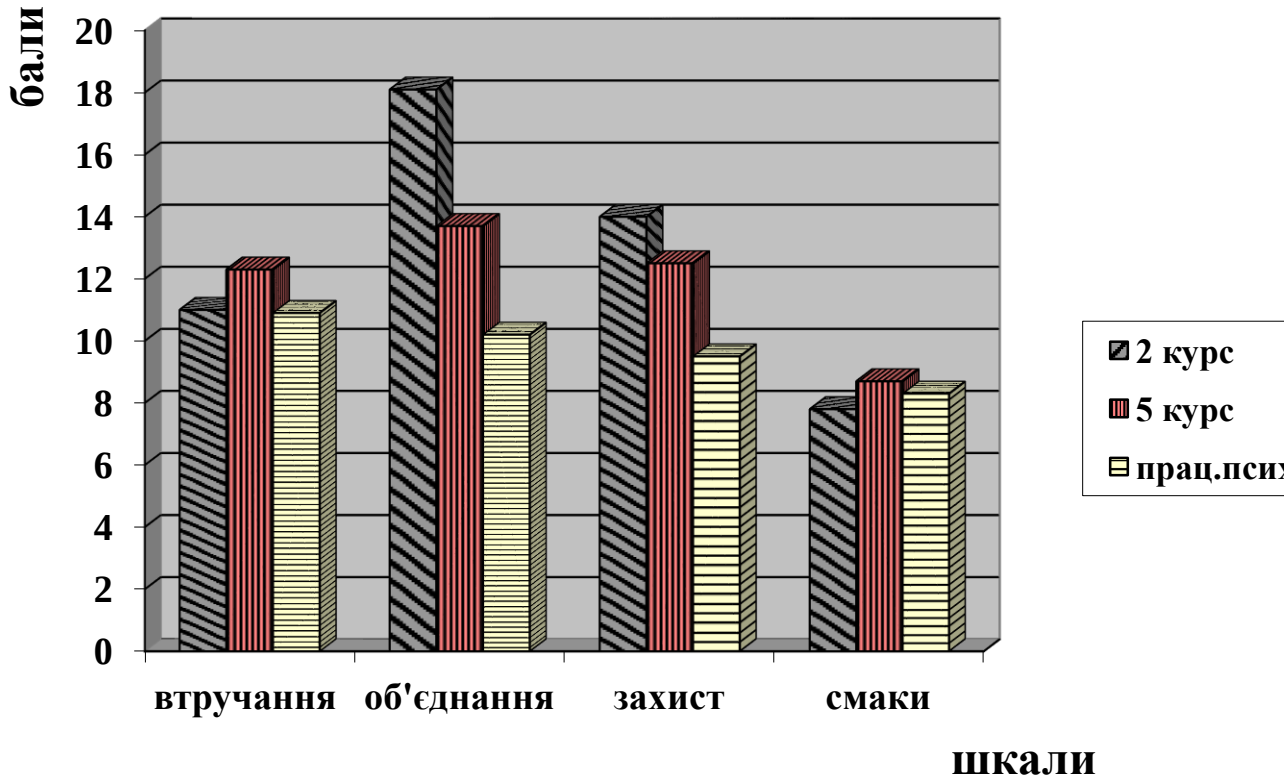

Рис. 3.4. Показники рівня сформованості меж соціального простору за окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", студентів-психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів (n_1=20, n_2=20, n_3=20) в професійній групі (за напрямком неформальної освіти).

Примітка: ***** - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Студенти-психологи можуть, на відміну від вже працюючих психологів, не завжди стояти на своєму до кінця, хоча це і необхідно в певний момент. Це може пояснюватися недостатньою впевненістю в собі, рівень якої, можливо, буде підвищуватися в процесі фахової підготовки. Захист меж являє собою – захист свого тіла і його потреб, захист своїх почуттів, цінностей, думок, принципів – захист своєї життєвої позиції.

Отже, у психологів, в процесі неформальної освіти, захист психологічних меж стає сильнішим, а об'єднання – вибірковішим.

На рисунку 3.5. представлені показники рівня сформованості психологічних меж духовного простору за відповідними шкалами.

Виявлено достовірну різницю між психологами другого курсу і працюючими психологами, за показниками психологічних меж цілей. Дані вказують на те, що у психологів другого курсу психологічні межі цілей є дифузними, порівняно з психологами зі стажем. Очевидно, що студенти-психологи не до кінця, чи зовсім не визначились зі своєю метою, не можуть сформулювати власну мету, не встановили їх ієрархію, часто послуговуються меті інших, авторитетних осіб. А для того щоб сформувати межі цілей, треба поставити їх перед собою. Досягнення мети потребує наполегливості і бажання. Студентам-психологам типово переключатися з одної справи на іншу, зупинятися на пів шляху, що і демонструє дифузний тип психологічних меж цілей. Що стосується працюючих психологів, то можемо припустити, що в більшості з них цілі вже поставлені, крім того, вони усвідомлені, обдумані, і оцінена можливість їх досягнення. Психологи зі стажем визначені з тим, що треба робити, крім того, що бажати досягнення своєї мети. Вони розуміють цінність своєї мети і потребу в її досягненні. Відповідно до вищезазначеного, у працюючих психологів відбувається диференціація меж цілей. Вони краще розуміють цілі інших людей і відрізняють їх від власних. На це безпосередньо впливає тривалість і специфіка професійної діяльності психологів.

Достовірну різницю між респондентами трьох груп (за напрямком неформальної освіти) виявлено за показниками меж цінностей. Тобто з підвищенням рівня кваліфікації психологів, межі цінностей стають жорсткішими. Найбільша різниця виявлена між студентами-психологами другого курсу і двома іншими групами. Це очевидно, тому що на другому курсі психологи починають формувати систему цінностей, кожного разу щось змінюючи або чимось доповнюючи її. Прозорі межі цінностей допускають нав'язування власних пріоритетів іншим людям, не відокремлення своїх і чужих цінностей.

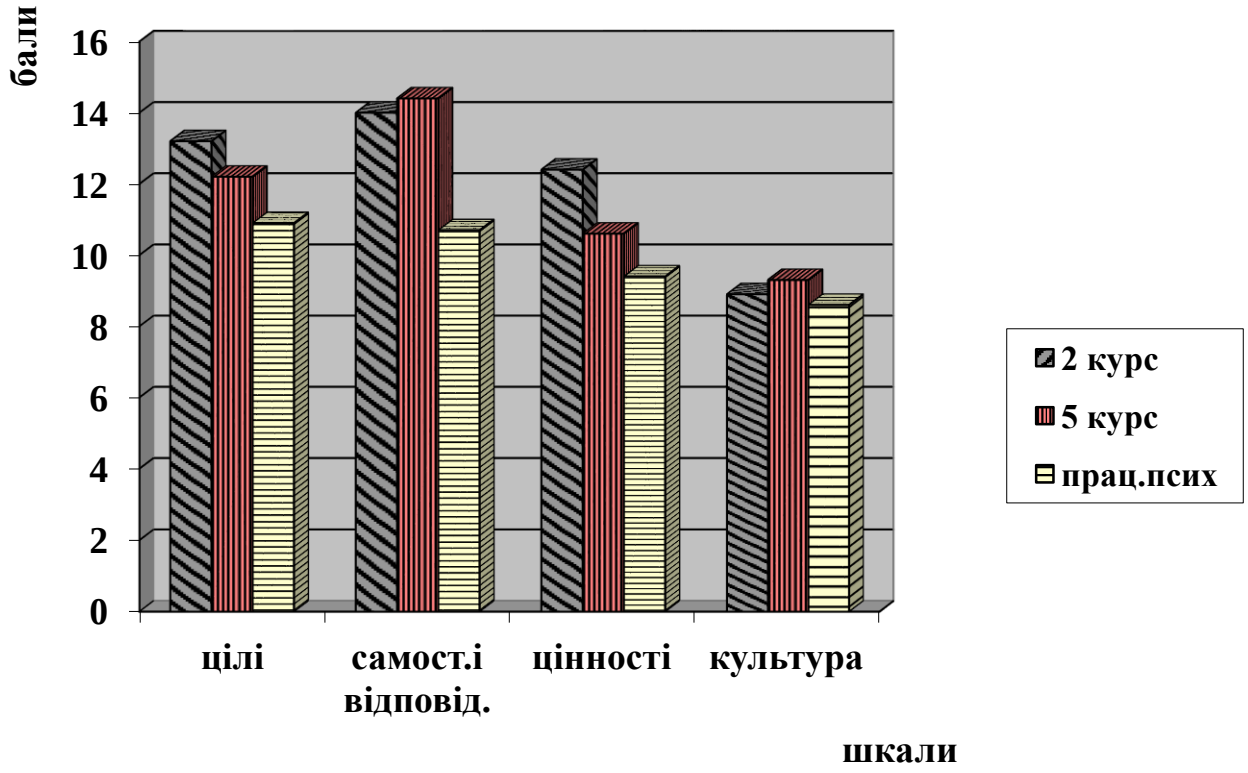

Рис. 3.5. Показники рівня сформованості психологічних меж духовного простору за окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", студентів-психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів (n_1=20, n_2=20, n_3=20) в професійній группі (за напрямком неформальної освіти)

Примітка: ***** достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Студенти-психологи п’ятого курсу і психологи (за напрямком неформальної освіти)зі стажем мають майже однаково сформовані межі цінностей. Система цінностей для них майже складена, вона є стійкою і дотримання її є принциповим. При цьому психологи зі стажем не будуть порушувати межі цінностей оточуючих. Це можна пояснити тим, що психологи, під час неформальної освіти, все більше дізнаються про особливості особистості, про її потреби, про унікальність й індивідуальність кожної людини і про тонкощі співіснування і взаємодії один з одним. Також важливу роль відіграє власний життєвий досвід психолога.

За показником меж самостійності та відповідальності виявлено достовірну різницю між студентами-психологами і працюючими психологами в професійній группі (за напрямком неформальної освіти). Ймовірно, відбувається розвиток здатності диференціювання психологічних меж особистості через посилення самостійності і відповідальності психологів в процесі неформальної освіти. Студенти-психологи визнають себе менш відповідальними та самостійними. На період студентських років вони залежать від батьків, тому їхня самостійність обмежена, тоді як у працюючих психологів є можливість отримати цю самостійність. Але самостійність полягає не лише у цьому. Вона заключається в умінні людини виконувати певні завдання, вирішувати певні справи, приймати рішення без сторонньої допомоги. Професійні психологи проявили себе у роботі з тестом як самостійні і відповідальні. Це може бути пов’язано із соціальним статусом і специфікою професійної діяльності. Працюючі психологи, разом з цим, не відмовляються від порад і допомоги, якщо це необхідно, приймають зауваження від інших та прислуховуються до них. Можна припустити, що студенти-психологи не рідко перекладають справи на оточуючих, тим самим знімають з себе відповідальність. З іншої сторони вони можуть брати на себе відповідальність за речі, до яких вони не мають прямого стосунку (частіше це люди з глибоким інтернальним локусом контролю).

Отже, процес професіоналізації психологів у процесі неформальної освіти супроводжується гармонізацією психологічних меж духовного

простору, що проявляється в диференціації життєвих цінностей, цілей та особистісної відповідальності.

Психологічні межі особистості починають формуватися в дитинстві, продовжують це формування на актуальному етапі життя і відповідно формуються в майбутньому.

На рисунку 3.6. представлені показники рівня сформованості психологічних меж особистості за блоками: дитинство, актуальне, бажане та за загальним показником (ПМО).

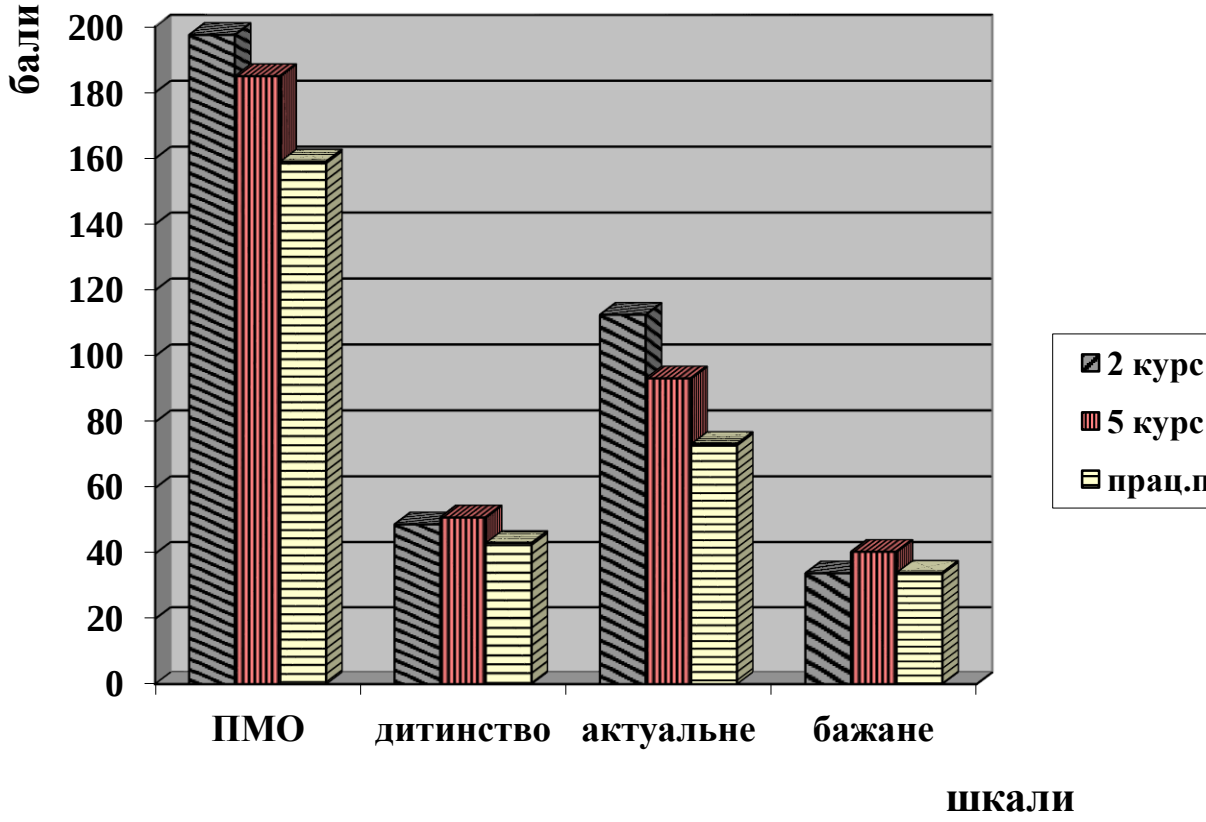

Рис. 3.6. Показники рівня сформованості психологічних меж особистості за часовими блоками та інтегрованим показником методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості", студентів-психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів (за напрямком неформальної освіти)(n_1=20, n_2=20, n_3=20)

Примітка: ***** - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Отримано достовірні різниці між студентами-психологами другого курсу, студентами-психологами п'ятого курсу і працюючими психологами в

(за напрямком неформальної освіти) за шкалами актуального психологічних меж і бажаних психологічних меж. Показники актуальних психологічних меж психологів в професійній групі (за напрямком неформальної освіти) вказують на те, що у психологів другого курсу вони є розмитими і що з набуттям професійного досвіду відбувається гармонізація цих меж. У працюючих психологів відмічені жорсткі актуальні межі особистості. Мова йде про межі на всіх рівнях – духовному, психологічному, соціальному і фізичному.

Достовірну різницю між психологами п'ятого курсу і двома іншими групами (за напрямком неформальної освіти), які достовірно не відрізняються виявлено за показниками бажаних меж. З даних на рисунку видно, що бажані межі психологів другого курсу і психологів зі стажем – це жорсткі межі. Студенти-психологи п'ятого курсу бажають мати більш дифузні межі.

Якщо порівнювати психологічні межі актуального і бажаного для трьох груп респондентів (за напрямком неформальної освіти), то можна помітити, що найяскравіший перепад у показниках є у студентів-психологів другого курсу. Можна припустити, що вони відчувають наявність у себе прозорих меж і їх це не влаштовує. Вони намагаються стати дорослішими, тому ми і отримали гармонійні межі – як бажаний варіант. Найменша різниця між показниками актуального і бажаного спостерігається у психологів зі стажем. Це може бути пов'язано з тим, що в них вже певним чином сформовані межі які їх переважно влаштовують.

Показано достовірну різницю між групами (за напрямком неформальної освіти) за загальним показником – ПМО. Ми можемо говорити про те, що психологічні межі особистості психологів другого курсу є дифузними, у психологів п'ятого курсу – вищий рівень сформованості психологічних меж особистості. Професійні психологи (за напрямком неформальної освіти) мають переважно психологічні межі, здатні до чіткої диференціації.

Отже, різниця узагальнених показників обумовлюється диференціацією меж психологічного простору в актуальному періоді життя.

Об’єктивізувати дані, отримані за авторською методикою „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості” в професійній группі (за напрямком неформальної освіти), дозволяє психодіагностика за стандартизованим опитувальником Нартової-Бочавер „Суверенність психологічного простору”. Результати дослідження представлені на рис. 3.7.

З рисунку видно, що достовірні різниці між студентами-психологами другого та п’ятого курсів і працюючими психологами у процесі неформальної освіти виявлені за показниками суверенності фізичного тіла, суверенності соціальних зв’язків та суверенності речей.

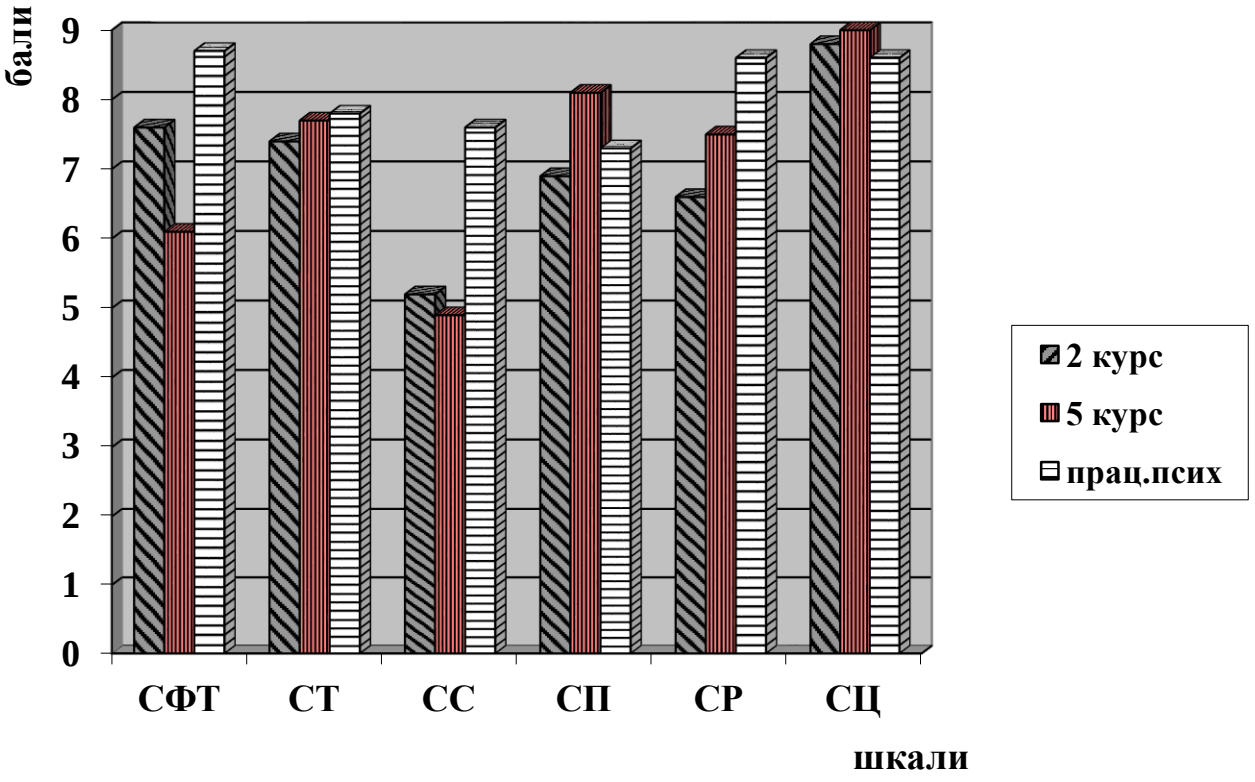

Рис. 3.7. Показники рівня сформованості психологічних меж особистості за методикою „Суверенність психологічного простору” Нартової-Бочавер, студентів-психологів другого і п’ятого курсів та працюючих психологів (n_1=20, n_2=20, n_3=20) (за напрямком неформальної освіти)

Примітка: ***** - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Дані отримані нами за шкалою СФТ вказують на те, що суверенність фізичного тіла у професійних психологів вища ніж у двох інших групах. Можна говорити про те, що дитячі роки в них проходили благополучно і з боку батьків не було жорстких порушень суверенності тіла дітей. Суверенність фізичного тіла констатується у відсутності намагань порушити його соматичне благополуччя. Показники СФТ у студентів-психологів другого курсу нижчі за показники працюючих психологів. Це може свідчити про те, що в дитинстві суверенність їх фізичного простору порушувалась. Найнижчі показники по цій шкалі виявлено у студентів-психологів п'ятого курсу. Можна говорити про депривованість фізичного тіла у дитячі роки. Ця депривація обумовлюється переживанням дискомфорту, викликаного доторканнями, запахами, примушуванням до будь-чого.

Ми починаємо формуватися з дитинства, так само наші межі і наш простір. Якщо порівняти показники СФТ (на основі аналізу дитячої ситуації) і показники психологічних меж тіла (за методикою „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості") у працюючих психологів, то ми отримуємо логічний висновок. У дитинстві не відбувалося депривації фізичного тіла дитини і як наслідок ми отримали диференційовані межі тіла на сучасному етапі життя. Не логічним, на перший погляд, може здатися те, що показники суверенності фізичного тіла у студентів психологів другого курсу вищі ніж показники у п'ятого курсу, якщо брати до уваги, те що на сучасному етапі життя студенти-психологи п'ятого курсу достовірно не відрізняються за сформованістю меж тіла від студентів-психологів другого курсу. Саме цей факт може пояснюватися специфікою професійної діяльності психолога і рівнем професійної підготовки. Як ми вже казали процес професіоналізації психологів супроводжується диференціацією їх меж. Якщо у п'ятого курсу психологів в дитинстві фізичний простір був депривований, а в другого – ні, то за рахунок того, що період професійної підготовки у першого більший, вони зрівнялися за показниками актуальних меж тіла. Можна припустити, що подальша диференціація психологічних меж тіла у психологів п'ятого курсу буде відбуватися швидше ніж у студентів-психологів другого курсу. Таку

диференціацію може стимулювати подальша професійна діяльність за напрямком неформальної освіти.

Дані отримані за шкалою „суверенність соціальних зв'язків" вказують на те, що у працюючих психологів СС вища за студентів-психологів другого і п'ятого курсу (за напрямком неформальної освіти), які в свою чергу достовірно не відрізняються і швидше за все мали депривованість соціальних зв'язків в дитинстві. До депривованості приводять заборони чи жорсткий контроль над соціальним життям людини, відсутність можливості самостійно вибирати собі близьке оточення тощо. Показники меж соціального простору працюючих психологів за методикою „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості" не суперечать їх показникам по суверенності соціальних зв'язків даної методики. Але, межі соціального простору у студентів-психологів п'ятого курсу, в силу специфіки професійної діяльності і відповідно з віком стали більш диференційованими ніж у студентів-психологів другого курсу. Що може пояснюватися переважанням у перших стажу психологічної діяльності.

Така відповідність результатів по МФП і СФТ, по МСП і СС у працюючих психологів може пояснюватися імовірністю оцінки дитячих років відповідно до вже сформованих актуальних меж і сформованого психологічного простору. Така оцінка зазвичай не є об'єктивною, хоча по ній можна уявити картину актуальних психологічних меж особистості.

Як вже було зазначено, ми виявили достовірну різницю між трьома групами респондентів (за напрямком неформальної освіти) за шкалою СР. З рисунку видно, що показники суверенності речей працюючих психологів перевищують показники інших двох груп. У свою чергу суверенність речей психологів п'ятикурсників вища за суверенність речей студентів-психологів другого курсу. Суверенність речей за Нартовою-Бочавер передбачає повагу до особистісної власності людини, розпоряджатися якою може тільки вона, а депривованість – невизнання її права мати власні речі. Якщо співвіднести дані по трьох групах за СР і дані по тих самих групах за шкалою „межі речей", що стосуються методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж

особистості", то вийде логічна відповідність. Ми отримали високі показники суверенності речей працюючих психологів і в них же виявили диференційовані межі речей. У студентів-психологів п'ятого курсу – СР нижче за СР професійних психологів, так само і з межами речей. Студенти-психологи другого курсу мають депривованість простору речей, за оцінкою дитячої ситуації, і відповідно мають дифузні межі речей – як актуальні (теперішні) варіант.

Отже, суверенність психологічного простору працюючих психологів вище порівняно з студентами, за виявом суверенності фізичного тіла, соціальних зв'язків та світу речей. Студенти 2-го курсу продемонстрували вищий рівень суверенності фізичного тіла між п'ятикурсники. У свою чергу студенти - психологи 5-го курсу володіють більшою суверенністю світу речей.

Людина є невід'ємною частиною соціуму. У взаємодії з оточенням, вона пізнає себе і інших. Тому дуже важливим є вміння людини ефективно формувати контакти з оточуючими.

З метою вивчення особливостей сприйняття якості контакту та його оцінки, використано принцип проективного методу. Результати авторської методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті" в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) представлені на рис. 3.8.

Отримано достовірну різницю між студентами-психологами другого курсу, студентами-психологами п'ятого курсу і працюючими психологами в професійній группі (за напрямком неформальної освіти) за показниками психологічних меж на сучасному етапі життя. З рисунку видно, що на теперішньому етапі життя, психологи другого курсу мають гармонійно сформовані психологічні межі із тенденцією до дифузних. Це може свідчити про те, що вони не завжди знають і відчувають в контакті свої психологічні межі і психологічні межі оточуючих, не до кінця визначені із психологічною дистанцією при взаємодії з іншими.

Студенти-психологи п'ятого курсу мають гармонійно сформовані межі, тобто вони легко взаємодіють із оточенням, знають свої психологічні межі і поважають межі інших. Люди із дифузними психологічними межами можуть

часто формувати психологічні залежності: психологічну залежність від стосунків, залежність від хімічних речовин, ігрові залежності тощо. У свою чергу люди із гармонійно-сформованими психологічними межами не потребують додаткових факторів для відчуття повноцінності і цілісності своїх психологічних меж. Студенти-психологи п’ятого курсу усвідомлюють свої межі, межі свого „я” і чужого і визначені із фізичною і психологічною дистанцією при взаємодії із соціумом.

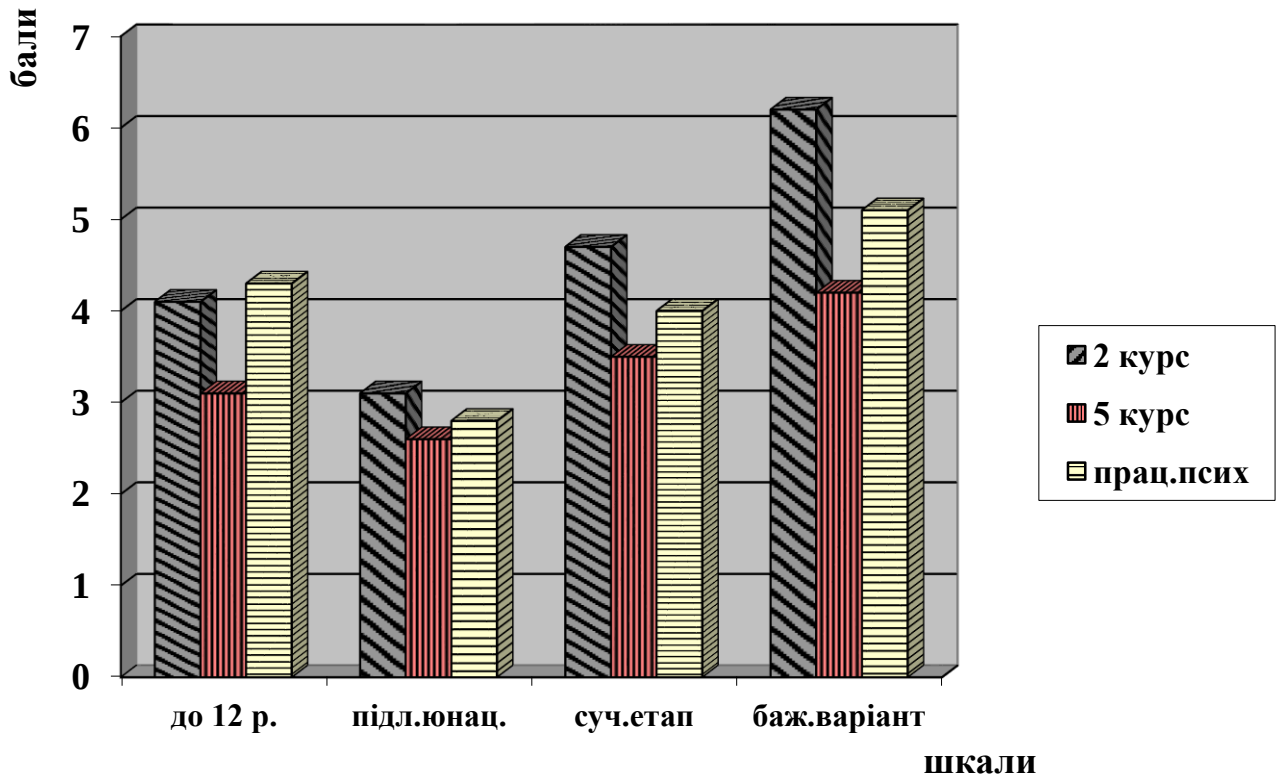

Рис. 3.8. Показники рівня сформованості психологічних меж особистості за шкалами методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті”, студентів-психологів другого і п’ятого курсів та працюючих психологів (n_1=20, n_2=20, n_3=20) (за напрямком неформальної освіти)

Примітка: ***** - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Психологічні межі на сучасному етапі життя працюючих психологів (за напрямком неформальної освіти) – є гармонійно-сформованими з тенденцією до жорстких. Тенденція до ригідності може вказувати на формування захисного механізму, який дозволить попередити емоційне виснаження, що виникає при виконанні професійних обов'язків. Завданням професійного психолога буде формування такого типу захисту, який не буде сприяти подальшому розвитку ригідних психологічних меж в контакті. Людина з ригідними психологічними межами буде не так ефективно функціонувати в суспільстві як людина з гармонійно-сформованими межами. У неї будуть чіткі і принципові вимоги до оточуючих, збільшена дистанція при взаємодії з іншими людьми, жорстке відстоювання своїх принципів, думок. Професійні психологи чітко визначені зі своїми психологічними межами і намагаються не порушувати їх у інших людей, знають хто вони, чого бажають і як цього досягти.

Достовірно відрізняються між собою три групи респондентів (за напрямком неформальної освіти) за показниками бажаних меж. Дані вказують на те, що студенти-психологи другого курсу бажають мати в майбутньому дифузні, тобто прозорі межі. При цьому актуальний варіанти психологічних меж не дуже відрізняється від бажаного. З рисунку видно, що студенти-психологи п'ятого курсу бажають мати гармонійно-сформовані психологічні межі, які й були визначені на їх сучасному етапі життя. Показники сучасного і бажаного в них не відрізняються. Можна припустити, що психологів п'ятого курсу при формуванні міжособистісної взаємодії влаштовує те, яким чином сформовані їх психологічні межі. Бажаний варіант психологічних меж працюючих психологів – це гармонійні психологічні межі з тенденцією до дифузних і ці показники значно відрізняються від показників психологічних меж на сучасному етапі життя.

Перехід у студентів-психологів другого курсу і працюючих психологів (за напрямком неформальної освіти) від гармонійних актуальних, до дифузних бажаних психологічних меж може бути пов'язаний з їх уявленням про взаємодію в майбутній сім'ї (з чоловіком, дітьми, онуками). Можна

припустити, що для них це дуже близькі люди, з якими вони не уявляють інших стосунків, яких вони будуть підпускати до себе дуже близько і розділяти з ними все. Але треба пам’ятати про психологічні межі інших людей, можливо комусь не до вподоби буде така тісна взаємодія.

Отже, усі досліджувані групи психологів у процесі неформальної освіти проявили однакову тенденцію в оцінці глибини міжособистісного контакту: контакт в дитинстві оцінюється на середньому рівні, в підлітковому та юнацькому віці близькість контакту знижується і знову зростає га сучасному етапі життя; бажана глибина контакту оцінена на вищому рівні ніж реальний його стан у всі описані вікові періоди. Найближчого міжособистісного контакту прагнуть досягти студенти 2-го курсу. Тенденція до оцінки сформованого та ідеального контактів студентів 5-го курсу та практичних психологів не відрізняється.

ВИСНОВКИ

1. Неформальна освіта сприяє формуванню гармонійно – сформованих меж психологічного простору особистості психологів.

2. Суверенність психологічного простору у процесі неформальної освіти працюючих психологів вище порівняно з студентами, за виявом суверенності фізичного тіла, соціальних зв'язків та світу речей. Студенти 2-го курсу продемонстрували вищий рівень суверенності фізичного тіла між п'ятикурсники. У свою чергу студенти - психологи 5-го курсу володіють більшою суверенністю світу речей.

3. Всі досліджувані групи психологів у процесі неформальної освіти, проявили однакову тенденцію в оцінці глибини міжособистісного контакту: контакт в дитинстві оцінюється на середньому рівні, в підлітковому та юнацькому віці близькість контакту знижується і знову зростає га сучасному етапі життя; бажана глибина контакту оцінена на вищому рівні ніж реальний його стан у всі описані вікові періоди. Найближчого міжособистісного контакту прагнуть досягти студенти 2-го курсу. Тенденція до оцінки сформованого та ідеального контактів студентів 5-го курсу та практичних психологів не відрізняється.

4.Для студентів-психологів другого курсу (за напрямком неформальної освіти), характерні дифузні психологічні межі особистості, а студенти-психологи п'ятого курсу (за напрямком неформальної освіти), характеризуються гармонійно-сформованими психологічними межами особистості з тенденцією до дифузних. Працюючі психологи мають гармонійно-сформовані психологічні межі особистості з тенденцією до ригідних.

5.Зміна психологічних меж особистості психологів у процесі неформальної освіти, від дифузних до гармонійно-сформованих, в процесі фахової підготовки, обумовлюється специфікою професійної діяльності.

6. Авторські методики характеризуються достатньою конкурентною валідністю та надійністю, оціненою за ступенем внутрішньої узгодженості шкал тестів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Ю.Г. Психология среды: истоки и направления. Вопроси психологии. 1995. №2. С. 130 – 131.
2. Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение. Москва: Эксмо, 2002. 325 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек, как предмет познания. Луцк, 1986. 65 с.
4. Андрущенко В. П. Політика і практика реалізації безперервної освіти в Україні. *Нові технології навчання.* Київ : ЗАТ "НІЧАВА", 2003. С. 13-16.
5. Антонова Н.В. Проблемы личностной идентичности в интерпретации современных психоаналитиков, интеракционализма и когнитивной психологии. Москва, 1989. 242 с.
6. Антонюк Л.Л., Василькова Н. В. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід. Київ : КНЕУ, 2016. 66 с.
7. Анциферова Л.И. Эпигенетичская концепция развития личности Эрика Эриксона // Принцип развития в психологии. Москва, 1978.
8. Ардабацкая И.А. Неформальное образование в школе: проблемы и перспективы. *Вестник Костромского государственного университета*. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2016. № 1.
9. Бабаева Э.С. История неформального образования за рубежом. *Гуманизация образования*. 2015. № 2
10. Баскаков В. Телесно-ориентированная психотерапия: Хрестоматия. СПб., 2000, с. 264 - 276.
11. Бахмат Н. Особливості освітньо-наукової підготовки магістрів в умовах інформатизації освіти. 2018. № 6. С. 22-27.
12. Берн Э. Игры в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. „Университетская книга”. АСТ, СПб. Москва, 1998. С. 97 – 102.
13. Бирюкова И. К. Неформальное образование: понятие и сущность. Известия ВГПУ. 2012. №10

14. Братусь Б.С. Психологические аспекты нравственного развития личности. Москва,1991. С. 55 – 62.

15. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке. Психологический журнал, 1998, №6. С.6 – 10.

16. Валединская О.Р., Нартова-Бочавер С.К. Личное пространство человека и возможности его „измерения”. Психология зрелости и старения. Москва, 2002. Лето. С. 60 – 77.

17. Валлон А.С. Психологическое развитие ребёнка. Москва, 1987.

18. Василюк Ф.Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций. Москва, 1984.

19. Веденов А.В. Личность как предмет психологической науки. Вопросы психологии. 1986. №1. С. 25.

20. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Москва, 1996.

21. Галузевий стандарт вищої освіти. Спеціальність: 053 Психологія. Рівень освіти - магістр. Наказ МОН України від 24.04.2019 р. № 564. URL: http://ru.osvita.ua/doc/file&/news/644/64412/053-psikhologiya-mag.pdf

22. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. Москва, 1986. 360 с.

23. Горностай П., Титаренко Т. Психологические теории и концепции личности. Словарь-справочник. К., 2001. С. 62 – 79.

24. Григор’єва О.В., Курилюк Т.І. „Топографічна” структура особистості та можливості її дослідження. Матеріли доповідей і повідомлень на V звітньо-науковій конференції професорсько-викладацького складу та студентів «Актуальні проблеми сучасної психології». Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2006. С. 129 – 140.

25. Гулай О. Неперервна освіта - умова формування висококваліфікованого фахівця. Вісник Львів УН-ТУ. 2010. Вип. 26. С. 3-10.

26. Гуревич Р. С. Використання інформаційно-освітнього порталу в підготовці майбутнього магістра педагога. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2012. № 34-35. С. 126-133., с. 127.

27. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційна компетентність майбутніх магістрів педагогічної освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2012. Вип. 31. С. 3-7.

28. Джемс У. Психология. М., 1991.

29. Золотарева А.В. Дополнительное образование детей в аспекте формальных и неформальных характеристик // Ярославский педагогический вестник. 2015. № 4. С. 46–53.

30. Зязюн І. А. Філософія неперервної професійної освіти і сучасні психолого-педагогічні парадигми. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: Монографія. Київ : Наукова думка, 2003. 853 с. С. 167-276.

31. Иванова Г.И. Принципи формирования архитектурной пространственной среды с учетом особенностей возрастного восприятия. Москва, 1993.

32. Иванова И.В. Неформальное образование инвестиции в человеческий капитал // Вестник Томского государственного университета. 2015. № 390.

33. Келвин С. Холл, Гарднер Линдсей. Теории личности. М., 1997. С. 55 – 71.

34. Куликова Л.В. Осознание здоровья как ценности. Психология здоровья. СПб.: Изд-во СПб ГУ, 2000. С. 240 – 284.

35. Кульпединова М.Е. Неформальное образование в общественном объединении как фактор социального самоопределения детей и молодежи // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. 2012. Т. 18. № 1. Ч. 2. С. 198–202.

36. Курбаткина Ю.В. Процесс сепарации и индивидуации с точки зрения традиций объектных отношений и Я-психологии. *Психология и жизнь*. Москва: МОСУ, 2001 Вып. 2. С. 75 – 82.

37. Левин К. Теория поля в социальных науках. СПб., 2000. 263 с.

38. Левитов Н.Д. Психология характера. Москва, 1989. 418 с.

39. Леонтьев Д.А. Учение о среде в педологических работах Л.С. Виготского // Вопросы психологии. 1998. № 1. С. 108 – 124.

40. Лоренц К. Агрессия (так называемое зло). Москва, 1994. 206 с.

41. Лоуэн А. Биоэнергетика. Терапия, которая работает с телом. СПб.: Речь, 2000. 312 с.

42. Лоуэн А. Язык тела. – СПб. – Ростов-на-Дону:Академический проект – Феникс, 1998. С. 206 - 212.

43. Макарский А.М. Формирование экологической культуры учащихся в условиях неформального экологического образования. СПб., 2007.

44. Матвийчук Е.А. Личное жизненное пространство мальчиков и девочек // Психология и жизнь. Москва: МОСУ, 2000. Вып. 1.С. 14-20.

45. Мухина В.С. Возрастная психология. Москва, 2000. С. 352.

46. Мухлаева Т.В. Международный опыт неформального образования.*Человек и образование*. 2010. № 4. С. 158–162.

47. Нартова-Бочавер С.К. Понятие “психологическое пространство личности” и его эвристические возможности. *Психологическая наука и образование*. 2002. №1. С. 35-42.

48. Нартова-Бочавер С.К. Понятие “Психологическое пространство личности”: Обоснование и прикладное значение. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. №6. С. 27-36.

49. Нартова-Бочавер С.К., Кислица Г.К., Потапова А.В. 140 вопросов семейному психологу. Москва, 2002. С. 69-75.

50. Нартова-Бочавер С.К., Малярова Н.В., Несмеянова М.И., Мухортова Е.А. Ребенок в карусели развода. Москва, 2001. С. 47-53.

51. Никифоров Г.С. Самоконтроль человека. – Л., 1989. – 219 с.

52. Олпорт Г. Личность в психологи. Москва, СПб., 1998. С. 40-45.

53. Осадча К. П. Проблеми використання ресурсів Інтернет у професійній підготовці магістрантів. Інформаційні технології в освіті: зб. наук, праць. Вип. 2. Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. С. 95-98.

54. Основи психології: Підручник / За заг. Редакцією О.В. Киричука, В.А. Роменця. Киев. 1995. – 285 с.

55. Песковский Е.А. Неформальное образование как средство формирования готовности старшеклассников к высшему образованию: автореф. дис. канд. пед. наук. Красноярск, 1997.

56. Платон К.Н., Снегирева Т.В. Особенности межличностного восприятия в юношеском возрасте. Киев, 1989. 310 с.

57. Психология личности в обществе: активность и развитие / Под ред. Б. Ломова. Москва, 1991. 211 с.

58. Психология личности в социалистическом обществе: Личность и ее жизненный путь / Ред. Б.Ф. Ломов, К.А. Абульханова-Славская. Москва. 1990. 461 с.

59. Психология: Словарь / Под общей редакцией А.В. Петрошевского, М.Г. Ярошевского. Москва, 1990. 362 с.

60. Развитие личности ребенка. Москва. 1990. С. 21-64.

61. Рояк А.А. Психологический конфликт и особенности индивидуального развития личности. Москва, 1988. 325 с.

62. Садковий В. П. Сучасні механізми забезпечення якості неперервної освіти. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 5. С. 110-113., с. 111.

63. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека: введение в психологію субъективности / учебное пособие для вузов. Москва,1995. 339 с.

64. Снегирева Т.В. Личностное самоопределение в юношеском возрасте. Москва, 1989. №2. 241 с.

65. Солдатенко М. М. Неперервна освіта як засіб професійного становлення і розвитку фахівця в умовах інформаційно-технологічного суспільства. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2011. №2. С. 188-191.

66. Тхостов А.Ш. Топология субъекта. Вестник МГУ, 1994. №1. С. 190.

67. Хамадаш А. Неформальное образование: концепции, состояние, перспективы / Али Хамадаш // Перспективы (журнал ЮНЕСКО). 1992. № 1/2.

68. Хартманн Х. Эго – психология и проблема адаптации / Под ред. М.В. Ромашкевича. Москва: институт общегуманитарных исследований, 2002. С. 20 – 24.

69. Шабалина В.В. Зависимая поведение. СПб., 2001. 285 с.

70. Юнг К.Г. Синхронистичность. Москва, 1997. С. 92 – 97.

Додаток А

СКОРОЧЕННЯ

МФП – межі фізичного простору
МСП – межі соціального простору
МПП – межі пмихологічного простору
ПМО – психічні межі особистості
СФТ – суверенність фізичного тіла
МФТ – межі фізичного тіла
МГК – межі глубинного контакту
ППМ – прояви психічних меж
МДП – межі духовного простору
СПП – суверенність психічного простору
ДПМ – дифузні психічні межі
РПМ – ригідні психічні межі
МДП – межі духовного простору
СП – соціальний простір
СС – соціальні звязки
СР – суверенність речей
ППМТ - показники психологічних меж тіла
ПМП - психологічних меж простору
ПМР - психологічних меж речей
ПМФЧ - психологічних меж фізичного часу
МФП – межі фізичного простору
МПП - меж психологічного простору
ПМД - психологічні межі думок
ПМП - психологічні межі почуттів
МПЧ - межі психологічного часу
ПМС - психологічні межі самосприйняття.
ЗПМ - захисту психологічних меж

ПМС -психологічних меж смаків

ПМСП -психологічні межі соціального простору.

МДП - межі духовного простору

ПМЦ - психологічні межі цілей

ПМСВ - психологічні межі самостійності і відповідальності

ПМЦ -психологічні межі цінностей

ПМК - психологічні межі культури.